

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienas atcerei veltīta
starptautiska zinātniska konference

ENDZELĪNS. VALODA. LAIKS

International Scientific Conference

ENDZELĪNS. LANGUAGE. TIME

to commemorate the 150th anniversary of academician
Jānis Endzelīns

TĒZES ABSTRACTS

2023. gada 22.–23. februāris
22–23 February, 2023

Rīga

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienas atcerei veltīta starptautiska zinātniska konference „Endzelīns. Valoda. Laiks”. Tēzes. / International Scientific Conference “Endzelīns. Language. Time” to commemorate the 150th anniversary of academician Janis Endzelins. Abstracts. Sastād. / Comp. by Kristīne Mežapuķe. Lit. red. / Eds.: Sanda Rapa, Renāte Siliņa-Piņķe, Anna Stafecka, Agris Timuška, Anta Trumpa, Anna Vulāne (latv. un angļu val.), Regīna Kvašīte (liet. val.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2023, 80 lpp.

Izdevums tapis ar valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta “Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

Konferenci organizē / Conference is organized by

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts /
Latvian Language Institute of the University of Latvia

**Konferences zinātniskā komiteja /
Conference Scientific Committee**

Dr. philol. Sanda Rapa (priekšsēdētāja), *Dr. habil. med.* Māris Baltiņš,
Dr. philol. Regīna Kvašīte, *Dr. philol.* Renāte Siliņa-Piņķe,
Dr. philol. Anna Stafecka, *Dr. philol.* Agris Timuška,
Dr. philol. Anta Trumpa, *Dr. hum.* Edmunds Trumpa,
Dr. habil. philol. Pēteris Vanags, *Dr. philol.* Anna Vulāne

Konferences rīcības komiteja / Conference Organizing Committee

Mg. paed. Gunita Arņava, *BA Hons.* Justīne Bondare, *Mg. hum.* Anete Daina,
Laura Paula Jansone, *Mg. hum.* Kristīne Mežapuķe,
Mg. hum. Anete Ozola, Odrija Ratfeldere,
Mg. hum. Marita Silkāne, *Mg. hum.* Daira Vēvere

Maketētāja – Gunita Arņava

ISBN 978-9934-580-16-1

(elektroniskais izdevums / online edition)

DOI <https://doi.org/10.22364/ajeszk.2023.evl>

© Latvijas Universitāte, 2023

© LU Latviešu valodas institūts, 2023

© Tēžu autori, 2023

SATURS

Daiva ALIŪKAITĒ, Violeta MEILIŪNAITĒ. Rytų aukštaičių grafolektai, arba rašytinis tarmiškumas stebimuoju laiku.....	5
Laimute BALODE. Ko atklāj mūsdienu Latvijas iedzīvotāju priekšvārdi.....	7
Pauls BALODIS. Dubultuzvārdi Latvijā	9
Māris BALTIŅŠ. Profesora Jāņa Endzelīna terminoloģiskais mantojums un tā apzināšanas problēmas	11
Grasilda BLAŽIENĒ. Janis Endzelynas – baltu onomastikos tyrējas ...	14
Vaida BUIVYDIENĒ, Lina RUTKIENĒ. The impact of the Lithuanian primers and elementary books on the development of the standard Lithuanian language at the beginning of the 20th century: basic linguistic terminology	16
Jana BUTĀNE-ZARJUTA. Jauniešu priekšvārdu variācijas: situatīvais raksturojums derivatīvā aspektā.....	18
Katrīna ERŠTIŅE, Ieva KRAUKLE. Angļu valodas metaforisko terminu atveides paņēmieni.....	20
Simon FRIES. On the diachrony of the Latvian debitive	22
Aksels HOLVŪTS. No latviešu valodas imperatīva vēstures	24
Mirosław JANKOWIAK. Baltisms in Belarusian subdialects in Latvia. Vocabulary in the field of rural economy.....	26
Ilga JANSONE, Lembits VABA. Igaunų cilmes uzvārdi 1935. gada tautskaites materiālos Vidzemē.....	29
Andra KALNAČA. Lietvārdi ar priedēkli vai salikteni? Morfoloģiskās un sintaktiskās vārddarināšanas robežgadījums.....	31
Antra KĻAVINSKA. Lauka pētījums Aglonā: socioonomastisks ieskats.....	33
Kaspars KĻAVIŅŠ. Salīdzināmi vēsturiskās metodes lietojums Jāņa Endzelīna un Pētera Šmita veiktajā Eiropas un Āzijas garīgās kultūras mantojuma interpretācijā.....	36
Venta KOCERE. Jānis Endzelīns un gruzīnu valodnieks Georgijs Ahvlediani (1887–1973).....	38
Martīn KRÄMER. Secondary stress and vowel intensity in Latvian	40
Regīna KVAŠĪTE. Jānis Endzelīns un lietuviešu valodnieki	43
Sintija ŅAUKŪĪTE. Pieturzīmju lietojums tekstveides funkcijā.....	45

Dite LIEPA, Kristīne MEŽAPUĶE. Jāņa Endzelīna izstrādāto valodas kultūras normu ievērošana 21. gadsimta divdesmitajos gados	47
Ilze LOKMANE, Baiba SAULĪTE. Infinitīva palīgteikumi un teikuma tipu robežgadījumi „Nacionālajā korpusu kolekcijā”	50
Dace MARKUS, Anna VULĀNE. Kā loka verbus <i>ēst</i> un <i>gulēt</i> dažās dziļajās latgaliskajās izloksnēs?	53
Anete OZOLA, Edmunds TRUMPA. Piezīmes par lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu prosodiju.....	55
Ieva OZOLA. Pasīva formas un to lietojums Lejaskurzemes izloksnēs	57
Mihailo PROCENKO, Serhijs KUDELKO. Jāņa Endzelīna dzīve un darbs Harkivā (1909–1920).....	60
Sanda RAPA, Daina NĪTIŅA. Jāņa Endzelīna dzīve un lingvistiskie uzskati.	62
Renāte SILIŅA-PINĶE. Par Latvijas vāciskajiem un latviskajiem muižu vārdiem	64
Daiva SINKEVIČIŪTĒ. Baltišķu vārdu davimo polinkiai emigrācijā XX a. pabaigojē – XXI a. (Jungtinės Karalystės atvejis).....	66
Anna STAFEČKA. Jānis Endzelīns un latviešu dialektoloģija.....	68
Anta TRUMPA. Latvijas mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formas no Jāņa Endzelīna un Jura Plāķa vietvārdu vākumiem līdz mūsdienām.....	70
Pēteris VANAGS. Jāņa Endzelīna nozīme latviešu rakstu valodas vēstures izpētei	73
Jānis VECKRĀCIS. Lingvistiskā aina latviešu botānikas mācību grāmatās (1880.–1940. gadi): stabilās un mainīgās iezīmes.....	75
Rasulė VLADARSKIENĒ. Jonas Jablonskis ir lietuvių kalbos rašybos norminimas.....	79

Daiva ALIŪKAITĖ, Violeta MEILIŪNAITĖ

(Lietuvių kalbos institutas, Valstybinė lietuvių kalbos komisija)

RYTŲ AUKŠTAIČIŲ GRAFOLEKTAI, ARBA RAŠYTINIS TARMISKUMAS STEBIMUOJU LAIKU

Įprastai tarmėtyros veikla asocijuojama su šnekamojo diskurso stebėseną ir tyrimu, vis dėlto, siekiant atlikti visuminį regioninio variantiškumo, tarminių kodų gyvybingumo įvertinimą stebimuoju laiku, prasminga į analizuojamą medžiagą įtraukti ir rašytinio tarmiškumo atvejus. Šiame pranešime nagrinėjamas šiuolaikinis rašytinis tarmiškumas, kitaip – tarminis (dialekto) grafolektas (dėl termino – Redling, 2006). Siekiama įvertinti, ar rašytinis tarmiškumas paliudija tarminių ypatybių gyvybingumą. Pranešime apsiribojama analizuoti rytų aukštaičių tekstus, publikuotus almanachuose „Bundanti versmė“ (2013; 2014). Almanachų apimtis – 245 tarminės kūrybos vienetai. Siekiant išrinkti rytų aukštaičių rašytinio tarmiškumo vienetus, taikyta pirminė dialektologinė analizė. Nustatant rytų aukštaičių rašytinio tarmiškumo vienetus remtasi skiriamųjų rytų aukštaičių ypatybių ir būdingųjų atskirų rytų aukštaičių patarnių ypatybių realizacija.

Pranešime pristatomas tyrimas vertintinas kaip stebimojo laiko (anglų *apparent time*) (dėl termino – Labov, 1972) tyrimas, tai argumentuojama aplinkybe, kad almanachai „Bundanti versmė“ sutelkė šiuo metu rašančius tarminių kodų atstovus, vadinas, tarminių ypatybių atspindėjimo raštu variantiškumas atskleidžia grafolektinių sprendimų koegzistavimą čia ir dabar.

Atlikus rašytinio tarmiškumo tyrimą, formuluojamos apibendrinamosios išvalgos tiek dėl to, kaip rašytinis tarmiškumas liudija tarminių kodų gyvybingumą, tiek dėl paprastųjų kalbos bendruomenės narių grafolektinių sprendimų perteikti tarmiškumą. Almanachų autorių tarminiuose grafolektuose perteikiamos tarminės ypatybės grindžia apibendrinimą išvalga dėl skiriamųjų rytų aukštaičių ypatybių (dvi-garsių *an, am, en, em* ir nosinių balsių *a, e* neišlaikymo), taip pat ir dėl

atskirų rytų aukštaičių patarmių skiriamųjų ypatybių gyvybingumo stebimuoju laiku. Konstatuojama, kad rytų aukštaičių tarmės grafolektas nėra nusistovėjęs, kiek stabilesni atrodo atskirų patarmių ypatybių užrašymo ortografiniai sprendimai. Paprastieji kalbos bendruomenės nariai raštu perteikdami tarminės kalbos garsyno ypatybes remiasi bendrinės kalbos rašto sistema, taigi standartinė rašyba yra atspirtis pozicionuoti kitoniškumą. Reikia pridurti, kad tai yra tipiška strategija. Tyrėjų (plg. Bowdre, 1964; Picone, 2016) pažymima, kad dialekto perrašų ar kitų nestandartinių užrašymo variantų egzistavimui yra reikalinga, kad kalba turėtų gana gerai standartizuotą rašybos sistemą.

Šaltiniai

Kurila, G. (sud.). (2013). *Bundanti versmė: tarmiškos kūrėbos almanachas* (I d.). Vilnius: „Diemedžio“ leidykla.

Kurila, G. (sud.). (2014). *Bundanti versmė: tarmiškos kūrėbos almanachas* (II d.). Vilnius: „Diemedžio“ leidykla.

Literatūra

Bowdre, P. H. Jr. (1964). *A Study of Eye Dialect* [PhD Dissertation, University of Florida]. Florida.

Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Picone, M. D. (2016). Eye Dialect and Pronunciation Respelling in the USA. In V. Cook, & D. Ryan (Eds.), *The Routledge Handbook of the English Writing System*. London, New York: Routledge, 331–346.

Redling, E. (2006). *“Speaking of Dialect”: Translating Charles W. Chesnut’s Conjure Tales Into Postmodern Systems of Signification*. Würzburg: Königshausen.

Laimute BALODE

(LU Latviešu valodas institūts, Helsinku Universitāte)

KO ATKLĀJ MŪSDIENU LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU PRIEKŠVĀRDI

Referāta pamatā ir Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes sniegtie Latvijas pilsoņu – neatkarīgi no dzīvesvietas un tautības – vārdu (pirmo vai vienīgo) saraksti (jaunākie dati 23.11.2022.): skaitliski tie ir 10 515 atšķirīgi sieviešu vārdi un 9009 atšķirīgi vīriešu vārdi. Vairāk nekā puse no tiem (5478 sieviešu vārdi un 4929 vīriešu vārdi) ir unikāli, resp., ir tikai viens Latvijas pilsonis ar šādu vārdu. Retie vārdi ir ļoti dažādi. Tie ir skaidri cittautiešu vārdi (*Alelija, Alfinura, Anafa, Anga, Savana, Senjorita, Siena, Žažīra, Žizlaine, Žurita; Bass, Dako, Deivers, Džeremi, Džibrils, Dživandžots, Nektārijs, Norels, Odmi, Pio*), tostarp daudz arī tuvējo kaimiņu vārdu (lietuviešu: *Aiste, Aldute, Audrute; Aurims, Rītis, Žigimants*; igauņu/somu: *Urve, Virve, Lumi; Juka, Olli, Veiko*). Starp retajiem personvārdiem lielu grupu veido tradicionālo latviešu vai starptautisko vārdu jauni varianti vai arī tradicionālo personvārdu dialektālās formas (*Daine, Julanta, Leonore, Prančiska, Ruža, Sarme, Salumeja, Vīte; Imands, Īvars, Jesups*). Starp unikālajiem vārdiem ir pamanāma arī tradicionālo vārdu dzimtes maiņa (*Ģirta, Jazēpa, Ojāra; Inets, Regīns, Zints*). Reto vārdu sarakstā ir vairāki no latviešu valodas sugasvārdiem darināti jaunvārdi, kas nav reģistrēti „Latviešu personvārdu vārdnīcā” (Siliņš, 1990): *Dziesma, Gaiša, Glīta, Ilgva, Judra, Laimrūta, Mīrgīta, Vēja, Ziednese; Džīlvars, Laimgars, Laimunds, Prūsis, Skandris*.

Visu Latvijas pilsoņu visizplatītāko priekšvārdu analīze liecina, ka joprojām pirmajā vietā ir personvārds *Jānis* (47 978), kas skaitliski gandrīz divreiz pārspēj otro populārāko vārdu *Aleksandrs* (24 254) un vairāk nekā divreiz pārsniedz trešo populārāko vārdu *Andris* (19 031). Visizplatītākie sieviešu vārdi Latvijā visu vecumu iedzīvotāju grupā ir

Anna (19 304), *Jelena* (15 640), *Kristīne* (15 004), starp kuriem skaitliski nav tik lielas starpības.

Referātā tiek salīdzināti visu vecumu latviešu tautības un Latvijas pilsoņu cittautiešu izplatītākie vārdi pēdējā divdesmitgadē, uzsverot līdzības un atšķirības. Populārāko priekšvārdu desmitnieks liecina, ka sakrīt vien pāris vārdu (sal. latviešu personvārdu Top 10: *Kristīne, Inese, Ilze, Inga, Anna, Līga, Dace, Ieva, Laura, Anita*; Jānis, *Andris, Edgars, Juris, Martiņš, Maris, Arturs, Aivars, Roberts, Kaspars*; cittautiešu personvārdu Top 10: *Jelena, Tatjana, Svetlana, Olga, Irina, Anna, Anastasija, Natalja, Ludmila, Viktorija*; *Aleksandrs, Sergejs, Andrejs, Dmitrijs, Vladimirs, Aleksejs, Igors, Maksims, Viktors, Jurijs*). Priekšlasījumā tiek parādītas arī pēdējo divdesmit gadu jaundzimušo personvārdu tendences, piemēram: tādi jaundzimušo vārdi kā *Sofija, Viktorija, Anna, Diāna, Marks, Arturs, Viktors, Alans* ir gandrīz vienlīdz populāri gan latviešu, gan cittautiešu ģimenēs.

Pauls BALODIS

(Helsinki Universitātes Humanitārā fakultāte)

DUBULTUZVĀRDI LATVIJĀ

Tradicionāli latviešu valodā līdzās personas vienam vai diviem priekšvārdiem tiek lietots viens uzvārds, tomēr jau kopš uzvārdu aizsākumiem ir bijuši izņēmumi. Atsevišķi būtu jānošķir vīriešu (kā arī visas ģimenes kopīgais) dubultuzvārds un tikai sieviešu dubultuzvārdi.

Vīriešu dubultuzvārdi veidojušies vēsturiski: savienojot ar defisi divus mājvārdus vai iesauku un mājvārdu (*Riekstiņš-Kauliņš* 1927 – uzvārda fiksācijas gads kartotēkā, *Vaivods-Kalva* 1927); savienojot viena uzvārda divus variantus (*Alberts-Albrehts* 2020, *Eikmanis-Eihmanis* 2020, *Gailītis-Gailiņš* 2020, *Freimanis-Treimanis* 2020); savienojot divus uzvārdus, no kuriem viens ir saīsināts (vai dažreiz pagarināts) (*Ozols-Ozoliņš* 1924, *Katlaps-Katle* 1922, *Emsiņa-Emsa* 2020, *Ērce-Ērcīte* 2020) vai kalķēts otrā uzvārda variants (*Kalejs-Šmidts* 1925, *Grimbergs-Zaļkalns* 2020, *Grimvalde-Zaļmeža* 2020). Bieži viens no dubultuzvārdiem ir latviešu izcelsmes, otrs – svešas izcelsmes (*Fadejevs-Balodis* 2020, *Felzenbergs-Auns* 2020, *Fomins-Dželme* 2020).

Mūsdienās lielākoties dubultuzvārdus izvēlas sievietes, kas, stājoties laulībā, saglabā gan savu pirmsaulību, gan pievieno jauno vīra uzvārdu, kā arī apprecoties ar vīru, kam jau ir dubultuzvārds (sal. *Alksnis-Alksnītis* un *Alksne-Alksnīte*, *Dūda-Čačs* un *Dūda-Čača*). Savdabīgi, ka ļoti bieži tieši cittaotu uzvārdam pēc laulībām tiek pievienots/saglabāts latviskais, acīmredzot identitātes saglabāšanai: *Gaile-Karsualidze*, *Egle-Solomahina*, *Dūze-Šišlo*, *Džeķsone-Upeslāce*, *Aļeinikova-Zvaigzne*, *Fiore-Skaistlauka* 2020). Pēdējās desmitgadēs īpaši mākslinieku vidū pamanīta jauna tendence pēc laulībām „apmainīties” ar uzvārdiem, resp., *Rolands Ūdris + Ilona Balode = Rolands Ūdris-Balodis* un *Ilona Balode-Ūdre*.

Uzvārdu maiņas arhīvu dati liecina, ka šādu dubultuzvārdu ir bijis ievērojami vairāk, tomēr 20. gadsimta 20. gados tie ir mainīti: *Akmenis-Steinvalds* → *Akmenis* 1926, *Kīselis-Zariņš* → *Zariņš* 1926, *Lapa-Ozollapa* → *Ozols* 1924, *Zeltkāja-Silarājs* 1926 → *Silarājs* (sic!), nereti pat savienoti trīs uzvārdi tiek īsināti: *Aboliņš-Bažilevičs-Kņazičkovskis* → *Aboliņš* 1926, *Stirna-Stierna-Steimanis* → *Stirna* 1927 (LVVA 3234. f., 1. apr., 7. l.; LVVA 3234. f., 1. apr., 8. l.; VV 1927; Grīviņa, 2019, 69–154).

Starp analizētajiem dubultuzvārdiem, veroties no pirmatnīgās semantikas viedokļa, ir arī īpaši, savdabīgi gadījumi: *Duša-Gubiņš* < kr. *dyuzezyb*, baltkr. *dyuazyb*, ukr. *dyuzozyb* ‘dvēseļu nogalinātājs, slepkava’, *Ērglis-Putns*, *Ērgle-Vanaga*, *Ezergaile-Gailīte*.

Visu Latvijas iedzīvotāju reģistrs (pēc PMLP 2020. gada datiem) liecina, ka no 211 248 atšķirīgiem uzvārdiem dubultie uzvārdi veido tikai apmēram 11,6 % (jeb 24 502).

Avoti un literatūra

Grīviņa, L. (2019). *Uzvārdu maiņa Latvijā 20. gs. sākumā (1921.–1927. g.)* [Maģistra darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.

LVVA 3234. f., 1. apr., 7. l. – *Uzvārdu maiņas saraksti alfabeta secībā 1926.–1928. g.* Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3234. fonds, 1. apraksts, 7. lieta.

LVVA 3234. f., 1. apr., 8. l. – *Uzvārdu maiņas saraksti 1921.–1929. g.* Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3234. fonds, 1. apraksts, 8. lieta.

PMLP – LR Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes zinātnes nolūkiem sastādītais Latvijas iedzīvotāju uzvārdu saraksts (2020. gada dati).

VV 1927 – Iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta paziņojumi par uzvārdu maiņu. (07.01.1927., 01.03.1927., 14.05.1927., 28.06.1927., 30.06.1927., 06.07.1927., 23.07.1927., 28.07.1927., 29.08.1927., 01.09.1927., 17.10.1927.). *Valdības Vēstnesis*, 4, 48, 106, 138, 140, 145, 160, 164, 191, 194, 233. Pieejams <http://www.periodika.lv/>.

Māris BALTIŅŠ

(Valsts valodas centrs, LU Latviešu valodas institūts)

PROFESORA JĀŅA ENDZELĪNA TERMINOĻĢSKAIS MANTOJUMS UN TĀ APZINĀŠANAS PROBLĒMAS¹

Jāņa Endzelīna darbu klāstā terminoloģijas jautājumi ieņem samērā nelielu, bet pamanāmu vietu. Šo viņa intelektuālā mantojuma daļu iespējams analizēt no trim aspektiem, proti,

- 1) saistībā ar viņa dalību dažāda rakstura komisijās, kas risināja terminoloģiskos jautājumus, un rediģētajiem terminoloģiskajiem resursiem;
- 2) saistībā ar viņa atziņām par terminrades principiem un vēlamajiem vārddarināšanas modeļiem un
- 3) paša J. Endzelīna ieteiktajiem jaunvārdiem.

Nav tik viegli nosaukt daudzās komisijas, kuru darbā pusgadsimta garumā piedalījies J. Endzelīns, sākot jau ar Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas organizēto gramatikas terminoloģijas saskaņošanas komisiju 1902. gadā. Vēsturiski nozīmīgākās no tām bija Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija (1919–1921), kuras vadību pēc atgriešanās dzimtenē 1920. gada vasarā pārņēma J. Endzelīns, jo tā iedibināja valstiski pilnvarota terminrades darba principus (Baltiņš, 2005), un Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, kuras darbā viņš piedalījās līdz 1953. gada rudenim.

Nav skaidrs, cik liels ir J. Endzelīna devums „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas” (1922) gala versijas tapšanā, taču ar tiešu viņa līdzdalību tapuši tādi terminoloģiskie resursi kā „Vāciski-latviska

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

elektrotehniskā vārdnīca” (1939), „Vāciski-latviski grāmatrūpniecības termini” (1940) un „Tautsaimniecības vārdnīca” (1944, 1.–4. burtnīca). Tiem vēl varētu pieskaitīt arī Eduarda Ozoliņa sastādīto un J. Endzelīna rediģēto pareizrakstības, svešvārdu un tulkojošo vārdnīcu atkārtotos izdevumos, kā arī vācu okupācijas laikā publicēto „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcu” (1942, 1944²).

Par principiem, kurus J. Endzelīns ievēroja un ieteica citiem terminrades darbā, lielākoties iespējams spriest netieši, iepazīstoties ar motivāciju par kāda vārda ieteicamību vai tā neatbilstību labai valodas praksei. Visplašāk šīs atziņas atrodamas krājumā „Profesora J. Endzelīna atbildes” (2001, 2002²) (Baltiņš, 2018), tomēr tās atspoguļotas arī ieteikumu apkopojumā „Dažādas valodas kļūdas” (1928, 1932⁴), kā arī krājumos „Valodas prakses jautājumi” (1935) un „Valodas un rakstības jautājumi” (1940). No J. Endzelīna publikācijām par šo tēmu izceļami Otrā pasaules kara laikā sacerētie populāras ievirzes raksti „Valodnieka vērojumi” (1942), „No vārdu dzīves” (1943) un „Jaunu vārdu radītājiem” (1943).

Nav viegli apzināt visus J. Endzelīna ieteiktos terminus, jo nereti nevar droši nošķirt viņa paša darinājumus no akceptētajiem citu personu ieteikumiem. Līdz šim plašāk par to rakstījusi Mērija Saule-Sleine (Saule-Sleine, 1972), kā arī Aleksis Kalniņš (Kalniņš, 1981). Daļu šo jaunvārdu iespējams identificēt tajos leksikogrāfiskos izdevumos, kuros tie īpaši marķēti (piem., E. Ozoliņa sastādītajās vārdnīcās), bet šī pieceja pagaidām izmantota reti (Bušs, 2000). Par metodiska rakstura grūtībām liecina kaut vai mēģinājums analizēt Augusta Malvesa „Tehnisku vārdnīcu celtniecībai” (1931), kurā daudzkārt norādīts lietotā vārda ieteicējs vai tā avots. Tajā 20 terminiem pievienota norāde (Endz.) (= prof. J. Endzelīna ieteikts vārds) (piem., *satepīga viela, smirglis, pārkarīga dzēga, nedegams iesegums, svēdru veltis*), tomēr nav īsti skaidrs, vai daļā gadījumu arī vārdi ar norādi (t. k.) (= terminoloģijas komisijas sankcionēts termins) nav viņa ieteikumi. Tāpat svarīgi nošķirt tos ieteikumus, kas ieņēmuši stabili vietu terminu sistēmās, no tiem, kas dažādu iemeslu dēļ palikuši potenciālu terminu statusā.

Literatūra

Baltiņš, M. (2005). Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darbības pamatnostādnes. In *Valodu kontakti un mijiedarbība: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 132. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 12–19.

Baltiņš, M. (2018). Prof. Jāņa Endzelīna pieeja terminrades procesam atbilstoši RLB Valodniecības nodaļas sēžu protokoliem (1933–1942). In *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 145. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda daudzveidībā”*. Tezēs. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 7–10.

Bušs, O. (2000). Eduarda Ozoliņa „Vāciski-latviskā vārdnīcā” iekļautie Jāņa Endzelīna un citu autoru jaunvārdi. *Linguistica Lettica*, 7, 252–257.

Kalniņš, A. (1981). Jāņa Endzelīna nozīme kopvalodas (literārās valodas) laukā. *Vēstis*, 6, 3–8.

Saule-Sleine, M. (1972). Par akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbu latviešu valodas kultūras laukā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 8, 7–16.

Grasilda BLAŽIENĖ

(*Lietuvių kalbos institutas*)

JANIS ENDZELYNAS – BALŲ ONOMASTIKOS TYRĖJAS

Didysis latvių kalbotyros veikėjas ir didžioji legenda Janis Endzelynas yra kasmet jautriai pagerbiamas savo gimtinėje jam skirtomis konferencijomis, nepamirštant jo galingo indėlio į baltistiką apskritai.

J. Endzelyno žvilgsnis krypo ne tik į latvių, bet ir į lietuvių bei prūsų vardyną. Mūsų dienų žodžiais tariant, prestižiniame žurnale „Zeitschrift für slavische Philologie“ (t. XI, 112–150) pasirodžiusioje jo studijoje „Die lettländischen Gewässernamen“ gausu ir prūsiškų vandenvardžių, galinčių patvirtinti autoriaus kilmės svarstymus, pavyzdžiui, latvių ežerų vardų *Dēļu ežs* arba *Dēļezers* kilmės aiškinimui pasitelkiamas ir prūsų ežero vardas *Delycke* (Gerullis, 1922, 27), kurie siejami su liet. *dėlė* (Endzelins, 1934, 117). Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad J. Endzelynas latvių vandenvardžius minėtame darbe skirstė pagal semantiką ir labai atidžiai pasitelkė lietuvių ir prūsų vardyno duomenų praleles. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad Jurgis Gerulis (1933, 37) trumpučiam straipsnyje „Der blosse Tiername als Gewässerbezeichnung im Baltischen“ aptardamas gyvūnų pavadinimus kaip vandenvardžių įvardijimą baltų kalbose, lietuvių upėvardį *Ašvā* susiejo su lotynų *aqua* ‘vanduo’ ir padarė išvadą, kad taip pagal J. Gerulio logiką turėtų nutikti ir su lietuvių *Ašvā*, ir su lietuvių *Ašvinė* bei latvių ežero vardu *Asva* ir, žinoma, prūsų upelio vardu *Asswene* bei ežero vardu *Asswin*, kuriuos J. Gerulis (1922, 12) nedvejodamas siejo su lietuvių *ašva* ‘kumelė’ (LKŽe). J. Endzelynas nepritarė J. Gerulio nuomonės pokyčiui, bet ir nenurodė J. Gerulio didžiojo prūsistikos veikalo „Die altpreußischen Ortsnamen“, kur minėtų vandenvardžių interpretacija atitiko ir paties J. Endzelyno (1934, 119) sampratą.

Tikriniam vardams „Darbu izlase“ tomuose III₁ yra skirtos 6 pozicijos, III₂ – 9 pozicijos, IV₁ 302 puslapiai iš 541, IV₂ garsioji „Senprūšu valoda“, tikriniai vardai aptariami Žodyne nuo 167 iki 352 psl., o dar „Latvijas PSR vietvārdi“ A–J raidēs. Smulkesnių išvalgų esama „Darbu izlase“ II tome. Pranešime bus susitelkta į vandenvardžius iš studijos „Die lettländischen Gewässernamen“ ir juos palydinčius prūsiškus duomenis. Šis darbas sąmoningai vadinamas šių laikų terminu *studija*, nes medžiagos gausa pranoksta daugelį reikalavimų. Viliuosi, kad J. Endzelyno baltų vardynui skirti darbai, kuriuos galima pavadinti baltų onomastikos klasika, sulauks ir disertacinių tyrimų, o gal jau ir yra sulaukę, ne vien dažno citavimo. Žinoma, ateities tyrėjai naudosis naujausiomis vardyno tyrimo galimybėmis, rasis nauji terminai ir naujos išvalgos, kurios nenustelbs baltiškojo vardyno klasikų (turimi galvoje ir Aleksandras Vanagas bei J. Gerulis).

Vaida BUIVYDIENĖ, Lina RUTKIENĖ

(Vilnius Gediminas Technical University)

**THE IMPACT OF THE LITHUANIAN PRIMERS
AND ELEMENTARY BOOKS ON THE
DEVELOPMENT OF THE STANDARD
LITHUANIAN LANGUAGE AT THE BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY: BASIC LINGUISTIC
TERMINOLOGY**

The first Lithuanian book – catechism with a primer and an alphabet – appeared in the 16th century, whereas the first grammar books in Lithuanian were written much later – only at the beginning of the 19th century. From 1864 to 1904 by a decision of the Russian administration, the printing of Lithuanian books in the Roman alphabet was forbidden. This prohibition was aimed to enforce using the Russian alphabet. As a result of this, at the end of the 19th century there were few textbooks in Lithuanian due to the secret Lithuanian school: most of them were written hastily under difficult conditions. A few primers and elementary books printed in the Russian alphabet were not popular. The demand for Lithuanian primers, and elementary and grammar books arose in 1905, only after the ban on the Lithuanian press was lifted and permission to teach the Lithuanian language in schools was given. Finally, a wide range of primers was published in 1905–1940.

The aim of this paper is to overview the influence of the Lithuanian language elementary books, primers, and grammar books for the formation of the standard language and especially linguistic terminology. The paper overviews the influence of elementary books, primers, and grammar books on the standard Lithuanian language at the beginning of the 20th century, highlighting the subsystem of linguistic terminology. Primers and grammar books, as part of the

educational system, were one of the most effective means of fostering and spreading the written standard language, especially during the period of formation of the standard language. Whereas the expression of their language norms clearly illustrates the stages of development of the Lithuanian standard language. The research of primary and elementary books of the Lithuanian language and the grammar books of elementary schools reveals the circumstances of the formation and development of the Lithuanian standard language, determined by historical, cultural, and social factors. Codified and stable norms of the standard language were especially needed by Lithuanian schools, which were increasing in number and where all subjects were taught in their mother tongue. Without more stable norms of spelling, pronunciation and grammar, it was impossible to work more successfully in education, science, administration, and culture in general. Those elementary books significantly impacted the development of Lithuanian terminology, as they contained the terminology of linguistics. Most of them have successfully been used nowadays. The linguistic terms used in textbooks written 100 years ago essentially refer to the concepts of the current standard language. Lithuanian language science terminology is developed in these textbooks. These linguistic terms are special in that they are introduced to language users very early on – linguistic terms become the basis for learning the mother tongue at even younger school age. Although some terms are only part of the passive vocabulary, many terms have become part of the science of linguistics and thus have become part of the standard language.

Jana BUTĀNE-ZARJUTA

(*Daugavpils Universitāte*)

JAUNIEŠU PRIEKŠVĀRDU VARIĀCIJAS: SITUATĪVAIS RAKSTUROJUMS DERIVATĪVĀ ASPEKTĀ

Viens no personas lingvistiskajiem identifikatoriem ir oficiālie un neoficiālie personvārdi, ko mūsdienās pēta socioonomastikas kontekstā. Komunikatīvo situāciju dažādie aspekti – sociālās lomas, saziņas dalībnieku psiholingvistiskās niansas, komunikatīvais nolūks – sekmē valodas līdzekļu jaunradi, tostarp personvārdu derivatīvo variāciju darināšanu.

Lai apzinātu pētījumam nepieciešamo lingvistisko materiālu, veikta Daugavpils jauniešu aptauja par personvārda lomu jauniešu komunikācijā. Aptaujā piedalījās divu Daugavpils pilsētas ģimnāziju, septiņu Daugavpils pilsētas vidusskolu un vienas Augšdaugavas novada vidusskolas, divu Daugavpils profesionālās izglītības kompetences centru, divu universitāšu iestāžu audzēkņi: kopumā 799 respondenti. Jaunieši sniedza atbildes par oficiālo un neoficiālo antroponīmu funkcionalitāti dažādās ikdienas saziņas situācijās. Pētījumā tika apkopoti respondentu metalingvistiskie komentāri.

Respondentiem tika uzdots jautājums par oficiālā personvārda pārveidojumu lietošanu dažādās ikdienas saziņas situācijās: mājās, draugu lokā, darbā. Tās tika noteiktas, hipotētiski pieņemot, ka dažādās saziņas vidēs jaunieši, uzrunājot adresātu, izvēlas derivatīvi atšķirīgus nominatīvos līdzekļus. Pētījumā iegūtajā antroponīmu kopā lielākā daļa derivatīvo variāciju attiecas uz priekšvārdiem, savukārt uzvārdu pārveidojumu ir krietni mazāk.

Lingvistiskā materiāla analizē konstatēts, ka tradicionālām priekšvārdu hipokoristikām (piem., *Genovefa* > *Geņa*, *Jūlija* > *Juļa*, *Katrina* > *Katja*, *Nadežda* > *Nadža*, *Aleksejs* > *Loša*, *Dmitrijs* > *Dima*, *Jurijs* > *Jura*, *Mihails* > *Miša*), sufiksālajiem derivātiem (piem., *Dārta*

> *Dārtuks, Sintija > Sinčuks; Ineta > Inetusiks, Samanta > Samantusiks; Olga > Olīte, Vineta > Vincīte; Evita > Evičuļa, Evita > Evičuļa, Rita > Rītuma*), reducējumiem (piem., *Margarita > Marga, Ruta > Ru; Elina > Elī, Līva > Lī, Regīna > Rega, Rudīte > Rude; Aelīta > Līta, Ilvija > Vija; Nikole > Nika, Sabine > Saba*) un citiem priekšvārda pārveidojumiem (piem., *Ilze > Zuze, Kristena > Krikse, Kristiāna > Kicis; Didzis > Dzīdzis, Edvarts > Edža, Ingars > Indzis, Kaspars > Kapšuks*) piemīt emocionāli vērtējošā konotācija. Priekšvārdu variāciju situatīvais raksturojums atklāj dažādu derivatīvo līdzekļu produktivitāti un aktualitāti jauniešu runā, nozīmi subjektīvās attieksmes paušanā pret adresātu un saziņas situāciju. Piemēram, komentāros atklājas tuvības pakāpe komunikantu savstarpējās attiecībās, kad priekšvārda pārveidotā formā uzrunā tuvus draugus (*tikai tuvu draugu lokā; dažus draugus, ar kuriem vairāk kontaktējos; tuvākos paziņas un labākos draugus; pašus labākos draugus; bariņā jokojoties mēdzam saukt viena otras vārdus un uzvārdus, pārveidojot vīriešu dzimti*) un ģimenes locekļus (*maigās pārveidojuma formās – tuvus cilvēkus; ģimenes locekļus, tuviniekus atkarībā no mana garastāvokļa*). Vairākos komentāros jaunieši norāda, vai personvārda variācijas tiek lietotas ikdienas saziņā (*personvārdu pārveidojumus parasti nelietoju; neizmantoju šādus pārveidojumus; pārsvarā uzrunāju vārdā, pašai arī nepatīk, ja manu vārdu pārveido; atsaucos tikai uz savu pilnu vārdu; cenšos neizmanto personvārdu pārveidojumus un iesaukas, jo man nepatīk, ka to dara citi ar manu vārdu; visus saucu tikai pilnā vārdā, neizmantoju pārveidojumus un iesaukas*).

Apzinātais materiāls skatīts divos aspektos – emocionāli vērtējošā kontekstā, analizējot aptaujas laikā gūtos metalingvistiskos komentārus, un vārddarināšanas aspektā, priekšvārdu variācijas pētīt derivatīvo līdzekļu tvērumā.

Katrīna ERŠTIĶE, Ieva KRAUKLE

(Valsts valodas centrs)

ANĢĻU VALODAS METAFORISKO TERMINU ATVEIDES PAŅĒMIENI

Angļu valodā vārdu spēli un metaforu bieži izmanto ne tikai ikdienas saziņā, bet arī dažādu nozaru terminoloģijā. Referātā sniegts īss ieskats angļu valodas metaforisko terminu atveidē. Valsts valodas centra tulkošanas praksē novērots, ka angļu valodā dažādu nozaru terminoloģijā metaforas un metaforiskas izteiksmes tiek lietotas biežāk nekā latviešu valodā. Lielākais metaforisko terminu lietojums ir novērots finanšu, ekonomikas, vides zinātņu, migrācijas un informācijas tehnoloģiju jomā. Tomēr metaforisko terminu izplatība dažādās nozarēs ir nevienmērīga gan angļu, gan latviešu valodā.

Valsts valodas centra tulkošanas praksē visbiežāk lietotie angļu valodas metaforisko terminu atveides paņēmieni ir adaptācija, paskaidrošana un tiešs pārnese. Angļu valodas metaforisko terminu lietojums dažādās nozarēs iezīmē šo terminu atveides paņēmieni izplatības atšķirības latviešu valodā. Adaptācijas galvenā priekšrocība ir plašās morfoloģisko paņēmieni izmantošanas iespējas, veicinot metaforiskā termina jēdzienisko skaidrību latviešu valodā. Paskaidrošana vistiešāk atspoguļo angļu valodas metaforisko terminu nozīmi. Tieša pārnesuma lietojumā tiek saglabāta acīmredzama līdzība ar terminu avotvalodā. Minēto paņēmieni lietojums metaforisko terminu atveidē latviešu valodā iezīmē virkni potenciālu valodniecisku un sociolingvistisku problēmu: (ne)spēja noteikt avotterminu, atveides līdzināšanās definīcijai, sarežģīta iesaiste tekstā, grūti veidojami atvasinājumi, stilistiski neveikls atveidojums, pašsaprotamības trūkums, atveides ne-nostiprināšanās valodas lietotāju vidū, žargonismu veidošanās nozaru terminoloģijā, atveides atšķirības sarunvalodā un formālajā saziņā.

Praktiskā pētījumā rezultātā secināts, ka nav viena ideāla metaforisko terminu atveides paņēmiena, jo katram no tiem ir savas

priekšrocības un trūkumi. Lielākās grūtības šādu terminu atveidē ir pēc iespējas saglabāt jēdzienisko ekvivalenci ar angļu terminu, vienlaikus radot ērti lietojamu un mērķauditorijai saprotamu atbilsmi latviešu valodā. Valsts valodas centra tulkošanas praksē secināts, ka latviešu valodas atbildes veidošanā svarīgākais aspekts ir spēja pēc iespējas precīzāk atspoguļot termina nozīmi, vienlaikus ņemot vērā piedāvātās atbildes potenciālu nostiprināties latviešu valodas lietotāju vidū. Vienlīdz svarīgi ir arī ņemt vērā, ka metaforiskā termina atbildes veidošanā bieži vien tiek iesaistīti nozares eksperti un šādas atbildes ir valodnieku un nozares ekspertu sadarbības rezultāts.

Simon FRIES

(University of Cologne, Department of Linguistics)

ON THE DIACHRONY OF THE LATVIAN DEBITIVE

The source construction of the Latvian debitive as instantiated by forms such as *jà=būt*, *jà=iēt* has always posed a problem to the historical grammar of Latvian. The synchronic description of the debitive is rather straightforward: it is made up of the prefix *jà=* and the third person present tense form of a respective verb, with the exception of *jà=būt*, where *jà=* seems to be adjoined with the infinitive *būt*. The diachrony of this construction, however, is not so clear. It has traditionally been assumed that the prefix *jà=* somehow developed from a relativiser/relative pronoun – an assumption that was already voiced by Endzelin in his “Lettische Grammatik” (1923). The exact etymology and form of the alleged relative pronoun, however, remain unclear. Recent research has shown that the Latvian debitive might have shared a common source with forms of the Lithuanian subjunctive paradigm, namely first person singular subjunctive forms of the type *būčia* ‘be’. Both can reflect the univerbation of a Proto-East-Baltic clitic **jā* with the infinitive (**būti=jā* > *būčia* in Lithuanian and **jā=būti* > *jà=būt* in Latvian). It thus seems that the Latvian debitive was originally solely formed with **jā=* and the infinitive. Forms that show a third person present form as the second element are likely to be based on the pattern of DEB *jà=iēt* : ₃PRES *iēt*, where the third person present form is identical with the infinitive *iēt*. The exact morphology and etymology of **jā*, however, still remain unclear.

This talk seeks to shed light on the history of **jā*: it will be demonstrated with the help of comparative evidence from East Baltic and other Indo-European languages that the clitic **jā* is indeed originally a form of a relative pronoun as Endzelin assumed, namely the feminine nominative singular or neuter nominative/accusative

plural of the Proto-Indo-European relative pronoun $*(H)\bar{i}ós$, i.e. it is a reflex of Proto-Indo-European $*(H)\bar{i}éh_2$ (cf. Greek $\acute{\alpha}/\eta$, Vedic Sanskrit $yā$). This has implications for the diachrony of the source construction of the debitive: based on the finding that $*jā$ is indeed the reflex of an original relative pronoun, it can be established that the debitive construction goes back to a more original relative clause in which the relative pronoun $*jā$ was adjoined with a predicative infinitive. This type of construction is also paralleled by several other Indo-European languages and may, therefore, be inherited from their common ancestor, Proto-Indo-European.

Aksels HOLVŪTS / Axel Holvoet

(*Vilņas Universitāte*)

NO LATVIEŠU VALODAS IMPERATĪVA VĒSTURES

Referātā tiek apskatīta latviešu valodas imperatīva paradigmas attīstība. Bez 2. personas imperatīva formām, kas praktiski sakritušas ar indikatīva formām, mūsdienu latviešu valodai vēl ir analītiska 3. personas forma (*lai iet*) un analogiska, jau stipri novecojusi un vairs tikai pacilātā stilā lietota daudzskaitļa 1. personas forma (*lai dzīdam*). Šī pēdējā ir vienīgā, kas palikusi pāri no plašākas 1. personas imperatīvu sistēmas.

Veclatviešu valodai (17. gadsimtā) bija arī vēl vienskaitļa 1. personas imperatīva formas un ekskluzīvās (uzrunāto personu vai uzrunātās personas neieklājušas) daudzskaitļa 1. personas formas, kas izteica atļaujas lūgumu (*lai es eemu* 'ļauj man iet', *laid mehs eetam* 'ļauj mums iet' u. tml. Ernsta Glika Bībelē). Šīm formām atbilst analogiskas vecleišu formas *teimi*, *teiname* 'ļauj man / mums iet' (ar prefiksu *te-*), kas mūsdienu leišu valodā nav saglabājušās (tās sastopamas 16. un 17. gadsimta valodā, bet 18. gadsimta tekstos tās vairs neatrod). Vecleišu valodā ekskluzīvās daudzskaitļa 1. personas formas stingri atšķīrās no inkluzīvajām (*eikime* 'iesim, lai ejam', bet *teiname*, *tegul einame* 'ļauj mums iet'); mūsdienu valodā saglabājušās tikai inkluzīvās formas. Bet veclatviešu tekstos tai pašai formai var būt gan ekskluzīvā, gan inkluzīvā funkcija (*lai eetam* 1. 'iesim', 2. 'ļauj mums iet'). Ekskluzīvā funkcija blakus inkluzīvajai vēl ir sastopama 18. gadsimta tekstos, bet vēlāk tā ir zudusi. Jādodomā, ka tas varēja notikt vēl 18. gadsimta beigās vai arī 19. gadsimta pirmajā pusē, bet 19. gadsimta valodas korpusa trūkums neļauj to secināt.

Salīdzinājums ar leišu valodas un citu valodu faktiem vedina domāt, ka mūsdienu latviešu valodas arhaiskā, no Bībeles valodas pārņemtā forma *lai dzīdam*, kas tagad ir tikai inkluzīva, sākotnēji

bijusi tikai ekskluzīva. Jāpiezīmē, ka vecais vienskaitļa 1. personas imperatīvs un ekskluzīvais daudzskaitļa 1. personas imperatīvs nav zuduši bez pēdām, bet ieguvuši jaunas funkcijas, ko nenovērojam leišu valodā, taču varam atrast citās valodās, kam ir vai ir bijušas 1. personas imperatīva formas (piem., slovēņu valodā). 1. personas imperatīva pamatā ir izveidojušās deontiska jautājuma konstrukcija (*ko lai es saku?*) un citas modālas konstrukcijas, kas vecleišu tekstos vēl nav sastopamas (arī vecleišu valodai šis 1. personas imperatīvu lietojums nav raksturīgs).

Mirosław JANKOWIAK

(Institute of Slavic Studies, Czech Academy of Sciences)

BALTISMS IN BELARUSIAN SUBDIALECTS IN LATVIA. VOCABULARY IN THE FIELD OF RURAL ECONOMY

In his scientific research, Jānis Endzelīns described various linguistic issues, and one of the objects of interest was Baltic-Slavic contacts. The area of such contacts was and is primarily Latgale, south-eastern Latvia, where a significant population of Slavic origin lives (mainly Belarusians, Poles, and Russians). Mutual linguistic interference is noticeable at different levels of the language structure, but vocabulary deserves special attention.

Of the three Slavic languages mentioned above, the Baltic (including Latvian) influences on the Belarusian dialects functioning in Latvia remain the least researched. Lexical borrowings (Baltic, Lithuanian, Latvian, including Latgalian) appearing in contemporary Belarusian dialects will be presented in the paper. The collected lexical material (own materials from field expeditions, ca. 300 hours of interviews, and from the “Dictionary of Belarusian dialects of north-western Belarus and its borderlands”, ca. 4000 pages) was divided into thematic circles: 1) Meteorology, landform features, time; 2) Plant world; 3) Animal world; 4) Rural economy; 5) Human being; 6) Living conditions; 7) Folk and spiritual culture; 8) The state, economy, administration, education, city, and 9) Other lexicon. This paper will present the Baltisms in the field of rural economy.

The analysed lexis can be divided into several categories, depending on the origin (Baltic, Lithuanian, Latvian, including Latgalian), the area of functioning, or the period of borrowing to Belarusian subdialects. Older borrowings have a wider area of occurrence (e.g. lexeme *dziŕvan* ‘unsown field’ < Lith. *dirvonas* – north-western Belarus, Belarusian dialects in Lithuania and Latvia), the younger ones are

limited to the Belarusian-Baltic borderland (e.g. lexeme *puvadá* ‘reins’, < Latv. *pavada* – border Belausian-Latvian zone).

For the thematic area ‘rural economy’, separate the following categories: a) Field names, land type, property; b) Names of rural tools and their elements; c) Cultivation of land, garden, breeding, and d) Fishing, beekeeping. Examples of lexemes: *kúka* ‘heavy hammer, servant’ (< Lith. *kukà*), *rej* ‘a device made of posts and poles for drying cereals and grasses’ (< Lith. *rejà*, Latv. *rija*), *kurmiél* ‘gudgeon fish’ (< Lith. *kurmtis* ‘to potter’), *póšar* ‘food for livestock’ (< Lith. *pāšaras* ‘animal feed’); *rėžginỹ* ‘a device for carrying hay, straw, made of willow mesh, stretched on rods’ (< Lith. *rėžginės* ‘a device for carrying hay, straw’), and other.

Literature

Bušmane, B., Laumane, B., & Stafecka, A. (1999). *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne.

Jankowiak, M. (2018a). *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky.

Jankowiak, M. (2018b). Vocabulary of Belarusian subdialects as an example of language contacts in the Baltic-Slavic borderland: a project concept. *Linguistica Lettica*, 26, 138–153.

Jankowiak, M. (2022). *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha.

Karulis, K. (2001). *Latvijas etimoloģijas vārdnīca* (T. I–II; 2nd ed.). Rīga: Avots.

Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė. (2007–2012). Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas. <http://etimologija.baltnexus.lt/>.

Астрайкіа, В. (2010). Славяна-балцкае лексічнае ўзаемадзеянне ў гаворках паўночназаходняй дыялектнай зоны беларускай мовы. *Беларуская Лінгвістыка*, 65, 11–19.

Булькіа, А. (1972). *Даўнія запазычання беларускай мовы*. Мінск: Навука і тэхніка.

Кунцевіч, А., & Курцовай, В. (рэд.). (2010). *Сельская гаспадарка. Тэматычны слоўнік*. Мінск.

Лаумане, В. (1974). Латышско-русско-белорусско-польские лексические контакты по материалам Диалектологического атласа

латышского языка. In Т. Судник (ред.), *Балто-славянские исследования*. Москва, 183–205.

Лаучюте, Ю. (1982). *Словарь балтизмов в славянских языках*. Ленинград: Наука.

Мартынаў, В., Цыхун, Г., & Антропаў, М. (рэд.). (1978–). *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (Т. 1–). Мінск: Навука і тэхніка.

Мацкевіч, Ю. (рэд.). (1979–1986). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (Т. I–V). Мінск: Навука і тэхніка.

Мацкевіч, Ю. (рэд.). (1993–1998). *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак*. Мінск: Фонд фундаментальных даследаванняў Рэспублікі Беларусь.

Ilga JANSONE, Lembits VABA / Lembit Vaba

(LU Latviešu valodas institūts, Igaņu valodas institūts)

IGAŅU CILMES UZVĀRDI 1935. GADA TAUTSKAITES MATERIĀLOS VIDZEMĒ

Viens no Jāņa Endzelīna darbības virzieniem bija onīmu cilmes pētījumi, kas turpinās arī vēl 21. gadsimtā. 2022. gadā iznāca grāmata „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Vidzeme”¹. Šā pētījuma mērķis ir identificēt un analizēt igauņu uzvārdus 1935. gada tautskaites materiālos Vidzemē. Vidzemes uzvārdu saraksta avots ir 1935. gada tautas skaitīšanas apdzīvoto vietu iedzīvotāju uzskaites lapas, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (1308. fonda 12. apraksts). Kopumā aptverti 425 tūkstoši iedzīvotāju. Nav apzināti Rīgas pilsētas iedzīvotāju uzvārdi. Pavisam izrakstīti aptuveni 16 tūkstoši uzvārdu, no kuriem izveidoti aptuveni 9,5 tūkstoši uzvārdu šķirkļi, bet nepilni 6 tūkstoši uzvārdu minēti reti sastopamo uzvārdu sarakstā. No minētā 9,5 tūkstošu uzvārdu saraksta atlasīti tie, kam sastopamas paralēles igauņu valodā. Šādu uzvārdu skaits ir 627 vienības jeb 6,6 %. Šai skaitā ietilpst arī atsevišķi vācu cilmes uzvārdi, piemēram, **Pormeisters**, **6²**, < igauņu (ig.) uzvārds (uzv.) *Pormeister* < vācu uzv. *Buhrmeister*; **Rogenbaums**, **21**, < ig. uzv. *Rogenbaum*, *Roggenbaum* < vācu *Roggen* ‘rudzi’ + *Baum* ‘koks’, kā arī uzvārdi ar vairākiem cilmes piedāvājumiem, no kuriem vismaz viens ir saistīts ar igauņu valodu, piemēram, **Pauts**, **31**, < latviešu izlokšņu *pauts* ‘ola’ vai ig. uzv. *Pauts*; **Serma**, **9**, < latviešu izlokšņu *serma* ‘sarma’ vai ig. uzv. *Serma*. Igaņu cilmes uzvārdiem raksturīgs neliels uzvārdu nesēju skaits, kā arī bieža lokalizācija Igaunijas pierobežā un citās vēsturiskās Baltijas jūras somu apdzīvotās teritorijās.

¹ Mežs, I., Jansone, I. I., Kovaļevska, O., & Rapa, S. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Vidzeme* (I–II daļa). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022.

² Cipars aiz uzvārda norāda tā nesēju skaitu.

Igauņu cilmes uzvārdi iedalāmi divās grupās: 1) uzvārdi, kas sakrīt ar igauņu valodas onīmiem; 2) uzvārdi, ko iespējams saistīt ar igauņu valodas apelaīviem. Ar igauņu valodas onīmiem saistīti 236 uzvārdi jeb 37,6 % no visiem igauņu cilmes uzvārdiem. Daļa no šiem uzvārdiem saistīti ar personvārdiem, piemēram, **Andruss, 12**, < ig. personvārds *Andrus*; **Ulasts, 6**, < ig. uzv. *Ulast*, vietvārds *Ullaste* < personvārds *Olav*, un vietvārdiem, piemēram, **Sikaters, 35**, < ig. mājvārds *Sikateri* un *Sikatare*; **Tarts, Tarto, 8**, < ig. uzv. *Tartu, Tarto* < *Tartu*, pilsēta Igaunijā. Lielai daļai (108) uzvārdu paralēles šobrīd vērojamas tikai uzvārdu līmenī, piemēram, **Hollo, Holo, 10**, < ig. uzv. *Hollo*; **Korits, 5**, < ig. uzv. *Koorits*.

Ar igauņu valodas apelaīviem saistīts 391 uzvārds jeb 62,4 % no visiem igauņu cilmes uzvārdiem. Lielākās un atpazīstamākās grupas ir faunas semantikas uzvārdi (81), piemēram, **Oraus, Orov, Orraus, Orava, 13**, < ig. uzv. *Orav (Orrav)* < ig. *orav* 'vāvere', floras semantikas uzvārdi (74), piemēram, **Vahers, 27**, < ig. uzv. *Vaber* < ig. *vaber* 'kļava', un ar nodarbošanos saistīti uzvārdi (31), piemēram, **Kangurs, Kangors, 15**, < ig. *kangur* 'audējs'.

Viens no interesantiem valodu kontaktu piemēriem ir dubultuzvārds **Katajs-Paeglis**, kur pirmajā daļā ir ig. izlokšņu *katai* 'kadiķis, paeglis', bet otrajā daļā ir analogs latviešu valodas apelaīvs.

Andra KALNAČA

(LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

LIETVĀRDI AR PRIEDĒKLI VAI SALIKTEŅI? MORFOLOĢISKĀS UN SINTAKTISKĀS VĀRDDARINĀŠANAS ROBEŽGADĪJUMS

Referāta mērķis ir pievērsties tādu latviešu valodas lietvārdu darināšanas analīzei, kur kombinējas lietvārda sakne un prefikssāls elements, piemēram, *aproce, apkakle, aizmugure, aizdurve, novakare, nomale, pagalde, pagalis, piekalne, piekraste, uzgalis, uzplecis*.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādu vārddarināšanas tipu pārstāv šādi lietvārdi – vai tos var uzskatīt par priedēkļa (resp. cirkumfiksa) atvasinājumiem (piem., Kalnača, 2004, 24; Nītiņa & Grigorjevs, 2013, 213–214), vai arī tie interpretējami kā salikteņi, kur kombinējas prievārds un lietvārds. Jānis Endzelīns „Latviešu valodas gramatikā” (1951, 637–692) minētos gadījumus uzskatījis par nomināliem salikteņiem (sk. arī Kalnača & Lokmane, 2021, 141–142).

Latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā parasti tiek runāts par diviem paņēmieniem – morfoloģisko (vārdi tiek darināti ar morfēmām – piedēkļiem, priedēkļiem vai galotnēm, piem., *liels – liel-īg-s, pa-liels, tērt – tērt-s*) un sintaktisko (salikteņu darināšanu, piem., *mež-mala, zīl-zāļš*, kā arī konversiju, piem., *koksnes kurināmais*) (plašāk sk., piem., Skujiņa, 2007, 242–243, 359).

Tomēr darinājumi *aproce, pagalis* u. tml. no vārddarināšanas viedokļa ir problemātiski. Uzmanību piesaista fakts, ka lielai daļai šādu lietvārdu ir no motivētātvārda atšķirīga deklinācija (un pat dzimte), sal. *rok-a* (4. deklinācija, F) – *aproc-e* (5. deklinācija, F), *galv-a* (4. deklinācija, F) – *pagalv-īs* (2. deklinācija, M), *kakl-s* (1. deklinācija, M) – *apkakl-e* (5. deklinācija, F), *gal-s* (1. deklinācija, M) – *uzgal-īs* (2. deklinācija, M). Deklinācijas un arī dzimtes maiņa nepārprotami norāda uz vārddarināšanas procesiem, kas latviešu valodas priedēkļiem kopumā nav raksturīgi, jo to pievienošana parasti neietekmē motivētātvārda gramatisko veidolu (sal. *zāle – ne-zāle, vecs – pa-vecs, iet – aiz-iet*).

Nozīmes ziņā vārdi *aproce*, *nomale*, *uzgalis* u. tml. saistāmi nevis ar atbilstošajiem motivētājlietvārdiem, bet gan prievārda un lietvārda konstrukcijām, piemēram, *ap roku* – *aproce*, *no malas* – *nomale*, *uz gala* – *uzgalis*. Turklāt starp prievārda konstrukciju un atbilstošo darinājumu ir metonīmiskas attiecsmes (par tām plašāk sk. Kalnača & Lokmane, 2016), jo dažādi priekšmeti vai vieta tiek nosaukti, par pamatu ņemot konkrētu to atrašanās vietu telpā, piemēram, *priekšmets* (*rota*, *identifikācijas zīme* u. c.) ***ap roku*** → *aproce*, *priekšmets* (*apģērba lentveida detaļa*) ***uz pleca*** → *uzplecis*, vieta ***pie kalna*** – *piekalne*, vieta ***no malas*** – *nomale*. Prievārda konstrukcija, resp., daļa, kļūst par veselā, resp., priekšmeta vai vietas, nosaukumu. Šai procesā radušies lietvārdi tādējādi uzskatāmi par prievārda un lietvārda salikteņiem, turklāt uz metonīmisko nozīmes maiņu attiecībā pret motivējošo vārdu savienojumu norāda arī deklinācijas (un dzimtes) maiņa.

Šādu vārddarināšanas tipu no mūsdienu latviešu valodas viedokļa var aplūkot arī kā morfoloģiskās un sintaktiskās vārddarināšanas robežgadījumu, neietilpinot vienā vai otrā paņēmienu.

Saīsinājumi

F – sieviešu dzimte

M – vīriešu dzimte

Literatūra

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Kalnača, A. (2004). *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Kalnača, A., & Lokmane, I. (2016). Compound Genitives in Latvian. In L. Körtyvélyessy, P. Štekauer, & S. Valera (Eds.), *Word-Formation across Languages*. Cambridge Scholars Publishing, 169–197.

Kalnača, A., & Lokmane, I. (2021). *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. Pieejams <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>.

Nītiņa, D., & Grigorjevs, J. (red.). (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Skujiņa, V. (red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Antra KĻAVINSKA

(Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija)

LAUKA PĒTĪJUMS AGLONĀ: SOCIOONOMASTISKS IESKATS¹

Īpašvārdi ir nozīmīga valodas daļa, kas var atklāt personu un vietu identitāti, atspoguļot nozīmīgas sociālās struktūras. Tāpēc mūsdienās īpašvārdu pētniecībā arvien aktuālāks kļūst socioonomastikas virziens, kas pēta īpašvārdu lietojuma sociālos, kultūras un situatīvos apstākļus (Ainiala & Östaman, 2017).

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas pētnieki 2021. gada augustā veica lauka pētījumu Aglonā, galvenais uzdevums bija iegūt datus (audio ierakstus) topošajam latgaliešu runas korpusam, proti, bija svarīgi intervēt dažāda vecuma un dzimuma agloniešus, kas runā latgaliski. Savukārt interviju satura veidošanā tika aktualizēti dažādi sociolingvistikā aktuāli jautājumi, tostarp īpašvārdu lietojums, vārddošanas pieredze. Tika intervēti 24 respondenti (17 sievietes un 7 vīrieši) vecumā no 13 līdz 91 gadam.

Referāta mērķis ir parādīt, kā informantu stāstījumā par Aglonas apkaimes vietvārdiem un personvārdiem atklājas universālās un lokālās vārddošanas tendences, personīgā pieredze, attieksme pret sabiedrībā funkcionējošiem īpašvārdu variantiem.

Analizējot respondentu vārddošanas pieredzi, secināts, ka priekšvārdu izvēlē dominē universāli principi: mode (saskan ar kopējām Latvijas tendencēm), labskanība, saskaņojums ar uzvārdu, reliģija, personiskās asociācijas, vārda cilme, ģimenes tradīcijas (Dunkling, 1993). Priekšvārdu izvēlē svarīga Aglonas kā nozīmīga katolicisma centra specifika. Intervētie katoļu priesteri atzīst, ka vārddošanā

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

vērojamas divas atšķirīgas tendences. Joprojām ir dzīvas katoļu tradīcijas kristīto un stiprināto vārdu izvēlē, vecāki bērniem izvēlas vārdus no katoļu kalendāra, tostarp senos bībeliskos personvārdus, piemēram, *Estere, Dāvids, Abrams*. Savukārt daļa izvēlas dot „modernus” vārdus, piemēram, *Mila, Marsels, Rodžers*. Priesteri iesaka izvēlēties vārdu no katoļu kalendāra, lai bērnam būtu kāds svēto aizbildnis.

Kopienas lokālā identitāte un savstarpējās attiecības spilgti izpaužas iesauku došanā. Lai arī tiek atzīts, ka mūsdienu Latgalē „reti lauku teritorijās kādai ģimenei vai tās locekļiem nav iesaukas” (Zuģicka, 2011, 109), Aglonā intervētie respondenti norāda, ka savstarpējā saziņā reti lieto iesaukas. Šie emocionāli ekspresīvie neoficiālie personvārdi dažkārt izmantoti sarunās par trešo, klāt neesošo galvenokārt vecāka gadagājuma personu. Iesauku pamatā ir izlokšnes leksika vai aizguvumi, piemēram, *Buzys Viežys, Ryžuo Geļa, Plisa Ježups, Smanu Valns, Bagucs*.

Viens no socioonomastikā aktuāliem jautājumiem ir īpašvārdu variantums un mainība (Ainiala & Östaman, 2017). Intervēto personu runā vērojamas variācijas vietvārdu (*Aglonā, Somerseta, Preiļi, Rēzekne* u. c.) izrunā, kas apliecina gan vietvārda oficiālās formas, gan dažādu izlokšņu fonētisko variantu funkcionēšanu. Turklāt paši respondenti norāda, ka ir novērojuši šīs atšķirības izrunā, paužot savējā un svešā pozīciju (*mēs sakām – viņi saka*). Vecākās paaudzes respondentu runā raksturīgs variantums personvārdu (galvenokārt priekšvārdu) lietojumā. Blakus oficiālajam priekšvārdam funkcionē latgaliešu antroponīmikas sistēmai raksturīgie dialektālie varianti, hipokoristikas (Leikuma, 2008; 2012) un iesaukas. Respondentu attieksme pret savu priekšvārdu ir galvenokārt pozitīva vai arī dzīves laikā ir bijusi mainīga, pieminēti arī atsevišķi priekšvārda maiņas gadījumi.

Īpašvārdu mainības aspekti un agloniešu lokālā identitāte spilgti izpaužas stāstos par uzvārdu *Aglonietis* un vietvārdu *Somerseta*. Uzvārda *Aglonietis* rašanās no vietvārda *Aglonā* tiek saistīta ar uzvārdu latviskošanu 20. gadsimta 40. gadu sākumā. Savukārt Aglonas ciema vēsturisko daļu Somersetu piemin galvenokārt vecākās un vidējās paaudzes respondenti, tikai daži nosaukuma izcelsmi saista ar vietējā muižnieka dzimtas uzvārdu. Īpašvārdu mainības procesi atspoguļojas arī Aglonas lingvistiskajā ainavā, piemēram,

uzraksti uz kapu pieminekļiem, kuros blakus uzvārdam *Aglonietis* dota norāde – dzim. *Ļaksa-Timinskis*. Vietvārds *Somerseta* pārveidotā formā funkcionē ielas nosaukumā (*Somersētas iela*) un kafējnīcas nosaukumā („Somersēta”).

Literatūra

Ainiala, T., & Östman, J. (2017). Introduction: socio-onomastics and pragmatics. In T. Ainiala, & J. Östman (Eds.), *Socio-onomastics: the Pragmatics of Names*. Amsterdam: John Benjamins, 2–18.

Dunkling, L. (1995). *The Guinness Book of Names*. Facts on File.

Leikuma, L. (2008). Sibīrijas latgaliešu personvārdi laika griežos. *Latvijas Universitātes raksti: Valodniecība*, 728, 43–80.

Leikuma, L. (2012). Stefanejis Uļanovskys trilogējis „Łotyŝe Inflant Polskich“ (1891, 1892, 1895) personu vuordī latgališu antroponimikys kontekstā. In A. Andronovs, L. Leikuma, N. Naua, & I. Šuplinska (red.), „Apdraudātūs volūdu i kulturu dokumentiešona – nu tradicionālūs pīroksstu da digitalūs resursu”. *Konferençe veļteita Stefanejis Uļanovskys apceriejuma „Łotyŝe Inflant Polskich“ 120 godim. 4. storptautyskuo latgalistikys konferençe (Poznaņa, 2011. goda 29.–30. septembris)*. (Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, IV.) Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 87–106.

Zuģicka, I. (2011). Iesaukas mūsdienu Latgalē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 6, 108–127.

Kaspars KĻAVIŅŠ

(LU Humanitāro zinātņu fakultāte, Āzijas studiju nodaļa)

SALĪDZINĀMI VĒSTURISKĀS METODES LIETOJUMS JĀŅA ENDZELĪNA UN PĒTERA ŠMITA VEIKTAJĀ EIROPAS UN ĀZIJAS GARĪGĀS KULTŪRAS MANTOJUMA INTERPRETĀCIJĀ

Valodnieka Jāņa Endzelīna un orientālista, valodnieka un folklorista Pētera Šmita pieeju pētniecības materiālam var salīdzināt ar iespējami precīzu un godprātīgu diagnostiku medicīnā. Abi zinātnieki, izmantojot salīdzināmi vēsturisko metodi, konsekventi attīrīja to rīcībā esošo filoloģisko un kultūrvēsturisko materiālu no pseidozinātniskiem uzslāņojumiem vai nacionāli, politiski u. tml. motivētiem stereotipiem.

Ir vērts vēlreiz izsekot, piemēram, kā J. Endzelīns, jau sākot ar savu 1911. gadā krievu valodā publicēto pētījumu „Slāvu un baltu etīdes” (kura izdošanas gads bieži nepareizi norādīts kā 1912.), kritiskam zinātniskam izvērtējumam pakļauj „indoeiropiešu pirmvalodas” teoriju, objektīvi parādot gan kopīgo, gan atšķirīgo slāvu un baltu valodās, kā arī kardinālās atšķirības pašās baltu valodās, sevišķi seno prūšu valodas kontekstā, kurai vēlāk veltīts fundamentāls pētījums.

P. Šmits salīdzināmi vēsturisko metodi lieto daudzu Āzijas valodu un kultūru objektīvā izvērtēšanā, piemēram, atspēkojot japāņu filologu koncepcijas par „kopējo japāņu-korejiešu valodu”, precizējot paleoaziātu savstarpējo valodu un kultūru ietekmju iespējas, atsedzot būtiskus aspektus ķīniešu folklorā utt. Vienlaikus, izmantojot šo metodi un starpkultūru studijās gūto pieredzi, P. Šmits spēja no jauna pārvērtēt visu latviešu folkloras mantojumu, parādot, ka „pagānisko dievību” pieminēšana tautasdziesmās nenozīmē šo tautasdziesmu tapšanu „pagānisma laikā”, un vienlaikus atklājot

latviešu tautasdziesmu satura saikni ar laika gaitā adaptēto kopīgo Eiropas kultūras mantojumu (sk., piem., P. Šmita ievadu grāmatai „Tautas dziesmas, papildinājums Kr. Barona „Latvju dainām”” (prof. P. Šmita redakcijā), Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1936).

Kā P. Šmita, tā J. Endzelīna starpdisciplinārā pieeja salīdzināmi vēsturiskajai metodei, lietojot to kontekstā ar dziļu un kritisku dažādu kultūru izvērtējumu, vēl joprojām ir perspektīva valodniecības, folkloristikas un etnogrāfijas mantojuma terminu un jēdzienu ģenēzes analīzē, nodalot lokāli reģionālos un starpvalodu/starpkultūru kontaktu rezultātā pārņemtos fenomenus. Šādā kontekstā abi izcilie latviešu zinātnieki var būt starptautiski respektējams paraugs humanitāro zinātņu pārstāvjiem.

Venta KOCERE

(LU Akadēmiskā bibliotēka)

JĀNIS ENDZELĪNS UN GRUZĪNU VALODNIEKS GEORGIJS AHVLEDIANI (1887–1973)

Ievērojamais gruzīnu valodnieks, Gruzijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis Georgijs Ahvlediani dzimis 1887. gada 13. aprīlī Derči ciemā netālu no Kutaisi. 1910. gadā viņš sāka studēt Harkivas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, kur par profesoru strādāja Jānis Endzelīns.

J. Endzelīns jau tad ievēroja viņa izcilās valodnieciskās spējas un virzīja viņu zinātniskajam darbam. G. Ahvlediani studiju laika darbu par indoeiropiešu valodu salīdzināmo fonētiku J. Endzelīns 1914. gadā publicētajā plašajā recenzijā ieteica apbalvot ar zelta medaļu.

Savā studiju periodā G. Ahvlediani padziļināja zināšanas klasisko un jauno Eiropas valodu jomā, pētīja senindiešu, senprūšu un senīrāņu valodas. Salīdzināmās valodniecības jomā viņš mācījās no tā laika izcilajiem valodniekiem.

J. Endzelīns iemācīja viņam indoeiropiešu salīdzināmās gramatikas pamatus un metodes, ko G. Ahvlediani ieviesa gruzīnu valodniecībā, pievērsās senpersiešu un senarmēņu, gotu un senislandiešu, lietuviešu un latviešu valodai.

Pēc universitātes beigšanas G. Ahvlediani atgriezās Gruzijā, kur sāka strādāt par pedagogu Kutaisi ģimnāzijā. J. Endzelīns vērsās pie G. Ahvlediani vecākā brāļa Valeriana, kurš dzīvoja Harkivā, un lūdza viņu pierunāt Georgiju steigšam atgriezties Harkivas Universitātē, jo uzskatīja viņu par talantīgu jaunu cilvēku, kura aicinājums ir zinātne. J. Endzelīns vēlējās viņu ieteikt universitātes profesoru sagatavošanas kursiem.

1915. gadā G. Ahvlediani atgriezās Harkivā, kur ar J. Endzelīna ieteikumu tika atstāts salīdzināmās valodniecības katedrā, lai gatavotos profesora amatam.

1916. gadā G. Ahvlediani tika komandēts uz Pēterburgas Universitāti, kur klausījās ievērojamu valodnieku lekcijas.

Kopš 1918. gada G. Ahvlediani dzīvoja Gruzijā un aktīvi piedalījās Tbilisi Universitātes dibināšanā. Vairāk nekā 50 gadus viņš vadīja universitātes vispārīgās valodniecības katedru. Pie viņa mācījušies gandrīz visi gruzīnu speciālisti ne tikai vispārīgajā un eksperimentālajā fonētikā, bet arī indoloģijā un irānistikā.

G. Ahvlediani pazīstams arī kā logopēds. Viņa nopelni ir logopēdijas praktiskā izmantojuma attīstībā.

G. Ahvlediani fonētisko un fonoloģisko pētījumu izcilākais sasniegums ir viņa darbs „Vispārīgās fonētikas pamati” (1949), ko autors veltīja savam skolotājam J. Endzelīnam. Grāmatas pirmajā lappusē rakstīts: „Es veltu šo grāmatu savam dārgajam skolotājam, kurš man iemācīja pašreizējo zinātne”.

G. Ahvlediani vienmēr ar lielu pateicību atcerējās viņam izrādīto J. Endzelīna uzmanību un rūpes. Viņš vairākkārt viesojās Rīgā, piedalījās J. Endzelīna jubileju svinībās. Abu valodnieku sarakstē ir nozīmīgi fakti, kas tieši ietekmējuši arī diskusijas valodniecības jautājumos.

J. Endzelīna 85. dzimšanas dienā G. Ahvlediani rakstīja: „Jānis Endzelīns ievadīja mani mūsu zinātnes aktuālo jautājumu lokā. Un, ja turpmāk esmu spējis savā zinātniskajā un pedagoģiskajā darbā kaut ko paveikt, tad par to visvairāk esmu pateicības parādā savam mīļotajam skolotājam”.

G. Ahvlediani miris 1973. gada 7. jūlijā un apglabāts Tbilisi Universitātes dārzā.

Referātā izmantoti materiāli no V. Karazina Harkivas Nacionālās universitātes Centrālās zinātniskās bibliotēkas, Tbilisi Valsts universitātes muzeja un G. Ahvlediani memoriālā muzeja Kutaisi.

Martin KRÄMER

(University of Tromsø – The Arctic University of Norway)

SECONDARY STRESS AND VOWEL INTENSITY IN LATVIAN

The phonetic correlates of stress are generally considered to be increased amplitude (intensity), fundamental frequency (pitch) and length (Fry, 1955; 1958). A recent development is the consideration of spectral tilt, which measures increased amplitude in a central area of the spectrum rather than overall amplitude (Sluijter & van Heuven, 1996a; 1996b). Languages apparently pick and choose between these acoustic cues, employing one or several of them (Gordon, 2011). Regarding secondary stress, it is less clear what the acoustic cues are. Descriptions of Latvian are symptomatic for this general situation. Primary stress is generally agreed as being word-initial and signalled by increased amplitude (“stark expiratorisch” ‘strongly expiratory’ Endzelīns, 1922, 17). Secondary stress is either neglected or its position is given, as in the pioneering and detailed description by Endzelīns (1922), but not its phonetic correlates.

This study sheds light on two issues, the phonetic cues for both primary and secondary stress in Latvian as well as the location of secondary stress. In a nonce-word reading task, native speakers of Latvian produced three- to five-syllable words with open syllables only. Some of the quadrisyllables had a long vowel in first, second, penult or final position. While intensity is the primary cue for stress also for vowels with secondary stress, intensity does not rise from the preceding unstressed vowel to the vowel with secondary stress, it only decreases in the vowel following the stressed vowel. We are thus witnessing attenuation of post-tonic vowels. The attenuation pattern in CVC \bar{V} CVCV forms shows that Latvian tolerates stress clashes, i.e., 'CV \bar{C} V \bar{C} V \bar{C} V. Intensity drops after the first, second and third vowel. In pentasyllabic words with light syllables only, the attenuation

pattern suggests that there is stress on the first and on the penultimate syllable, i.e., 'CVCVCV,CVCV. We witness a decrease in intensity after the first and fourth vowel. Crucially, throughout a word, no vowel has significantly higher intensity than a preceding vowel.

Latvian primary stress relies primarily on intensity as a cue (Endzelīns, 1922) and only to a lesser degree on increased segment length. This prioritisation of cues is the same for primary and secondary stress. (Kariņš, 1996 also reports increased fundamental frequency on stressed vowels. See as well Krämer, 2022 on the connection between stress and pitch.) Significant lengthening is only found on the penultimate vowel. Even penultimate long vowels are longer than other long vowels. This indicates that vowel lengthening is a phrase-final phenomenon, rather than word level, and only indirectly tied to word stress via prosodic structure.

In conclusion, Latvian displays weight-sensitive dense footing and the primary phonetic cue to stress is attenuation of the vowels after a stressed vowel rather than increased amplitude of the stressed one.

References

- Endzelīns, J. (1922). *Lettische Grammatik*. Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
- Fábregas, A., Krämer, M., & Vulāne, A. (2018). On exceptional stress assignment in Latvian: the case of prefixes. *Journal of Baltic Studies*, 49(4), 529–552.
- Fry, D. B. (1955). Duration and intensity as physical correlates of linguistic stress. *Journal of the Acoustical Society of America*, 27, 765–768.
- Fry, D. B. (1958). Experiments in the perception of stress. *Language and Speech*, 1(2), 120–152.
- Gordon, M. (2011). Stress: phonotactic and phonetic evidence. In M. van Oostendorp, C. Ewen, E. Hume, & K. Rice (Eds.), *The Blackwell Companion to Phonology*. Wiley-Blackwell, 924–948.
- Kariņš, K. (1996). *The Prosodic Structure of Latvian* [PhD dissertation, University of Pennsylvania].
- Krämer, M. (2022). The interaction of tone, weight, and stress in Latvian. In Ö. Bakay, B. Pratley, E. Neu, & P. Deal (Eds.), *NELS 52: Proceedings*

of the 52nd annual meeting of the North East Linguistic Society (Vol. 2). GLSA Publications, 173–188.

Sluijter, A. M. C., & van Heuven, V. J. (1996a). Spectral balance as an acoustic correlate of linguistic stress. *Journal of the Acoustical Society of America*, 100, 2471–2485.

Sluijter, A. M. C., & van Heuven, V. J. (1996b). Acoustic correlates of linguistic stress and accent in Dutch and American English. *Proceedings of the 4th International Conference on Spoken Language Processing* (Vol. 2). IEEE, 630–633.

Regīna KVAŠĪTE

(Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija, LU Latviešu valodas institūts)

JĀNIS ENDZELĪNS UN LIETUVIEŠU VALODNIEKI¹

Jāni Endzelīnu (1873–1961), kā liecina viņa akadēmiskā un zinātniskā darbība, pamatoti uzskata par baltu valodnieku. Zināšanas par Lietuvu un lietuviešu valodu bagātināja arī kontakti ar lietuviešu laika biedriem.

Vistuvākās attiecības J. Endzelīnu saistīja ar lietuviešu valodnieku Kazimieru Būgu (*Kažimieras Būga*, 1879–1924), kurš viņu ir nosaucis par latviešu milzi, lai gan K. Būgam bija lemts redzēt tikai mazāk nekā pusi latviešu valodnieka paveikto darbu (Sabaliauskas, 1962, 302). Liecības par kontaktiem starp šiem valodniekiem atrodamas gan publikācijās, gan viņu sarakstē. K. Būgas epistolārais mantojums glabājas Viļņas Universitātes un Lietuviešu literatūras un folkloras institūta bibliotēkās, bet daļa K. Būgas vēstuļu J. Endzelīnam ir publicētas (LiK; Būga, 1961; LKK). Sarakste sākās, kad K. Būga vēl bija Pēterburgas Universitātes students, un turpinājās līdz K. Būgas nāvei. Vēstulēs tika aplūkoti galvenokārt baltu valodniecības jautājumi: izloksnes, vietvārdi, leksikogrāfijas jautājumi u. tml. Tomēr sastopamas arī piezīmes, kas skar vienu otru biogrāfijas faktu, piemēram, 1912. gada 17.(30.) marta vēstulē K. Būga apsvēc J. Endzelīnu ar veiksmīgi aizstāvētu disertāciju un izsaka cerību, ka viņš drīz tiks apstiprināts par profesoru (LKK, 76). Abi valodnieki ir devuši ieguldījumu latviešu un lietuviešu terminoloģijas izveidē, jo darbojās savu valstu Terminoloģijas komisijās. Sarakste ļauj izsekot valodnieku tuvināšanos, par ko liecina uzrunas vēstulēs. K. Būgas piemiņai „Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā”

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

publicēts J. Endzelīna veltījums (Endzelīns, 1924), līdz mūža beigām viņš nožēloja par K. Būgas pāragro nāvi, jo augstu vērtēja viņu ne tikai kā valodnieku, bet arī kā personību (Saulē-Sleinē, 1962, 329).

Vēl viens lietuviešu valodnieks, kuram izveidojās tuvākas attiecības ar J. Endzelīnu, ir Jons Kabelka (*Jonas Kabelka*, 1914–1986). Pēc Jurgā Ģerūļa (*Jurgis Gerulis*) ieteikuma ieradās Rīgā, viņš 1939.–1941. gadā klausījās lekcijas Latvijas Universitātē. Publicētas gan J. Kabelkas atmiņas par J. Endzelīna baltu filoloģijas ievada lekcijām, gan par pašu profesoru, kurš atstājis vislielāko iespaidu uz lietuviešu valodnieku (Kabelka, 1974; 2014). Aļģirds Sabaliauskas (*Algirdas Sabaliauskas*) plašākā atskatā uz J. Endzelīna dzīvi un darbību par īpašu nopelni lituānistikai uzskata tieši J. Endzelīna ietekmi uz K. Būgu (Sabaliauskas, 1962, 324), taču uzsver arī sirsnīgās attiecības ar citiem lietuviešu valodniekiem.

Ne mazāk svarīgs ieguldījums baltistikā ir savstarpējā publicēto pētījumu un citu darbu vērtēšana: J. Endzelīns recenzēja lietuviešu valodnieku darbus, savukārt lietuviešu valodnieki – J. Endzelīna publikācijas.

Literatūra

Būga, K. (1961). Laišķai. [...] 7. J. Endzelynui. In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (T. 3). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 817–879.

Endzelīns, J. (1924). Kazimiera Būgas piemiņai. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 12, 623–625.

Kabelka, J. (1974). Iš prof. J. Endzelyno baltų filologijos įvado paskaitų. In B. Savukynas (sud.), *Žodžiai ir žmonės*. Vilnius: Mintis, 169–175.

Kabelka, J. (2014). Iš prisiminimų apie Janį Endzelyną. In R. Venckutė (sud.), *Ką buvo baltams pažadėjęs. Jono Kabelkos gimimo šimtmečiui*. Vilnius: VU leidykla, 108–112.

LiK – Grinaveckienė, E., & Kruopas, J. (parengė). (1956). K. Būgos laiškai J. Endzelynui. *Literatūra ir kalba*, 1, 364–386.

LKK – Karaciejus, J., & Sabaliauskas, A. (parengė). (1980). K. Būgos laiškai J. Endzelynui. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 20, 54–85.

Sabaliauskas, A. (1962). Janis Endzelynas. *Literatūra ir kalba*, 6, 302–328.

Saulē-Sleinē, M. (1962). Iš prisiminimų apie akademiką J. Endzelyną. *Literatūra ir kalba*, 6, 329–334.

Sintija **ĶAUKĪTE**

(LU Latviešu valodas institūts)

PIETURZĪMJU LIETOJUMS TEKSTVEIDES FUNKCIJĀ¹

Pieturzīmju lietojumu tekstā nosaka valodas normas, kas nodrošina stabilitāti, un situācija – autora komunikatīvais nolūks, konteksts. Ir teksti, kur pieļaujams tikai noteikts pieturzīmju minimums (zinātnisks teksts, lietišķa stila teksts), un tādi, kuros izmantoti arī ekspresīvi grafiskie līdzekļi (dailīliteratūras teksts, publicistikas teksts, dažādu interneta žanru teksti). Tradicionāli uzskatīts, ka interpunkcijai rakstu valodā ir četras funkcijas – gramatiskā, intonatīvā, semantiskā un stilistiskā funkcija (Blinkena, 2009); arī mūsdienās pieturzīmēm izdala četras funkcijas, bet tās ir – gramatiskā, intonatīvā, stilistiskā un tekstveides funkcija (Ķauķīte, 2022, 82–92).

Gramatiskā funkcija nozīmē pieturzīmju lietojumu atbilstoši teksta gramatiskajai struktūrai un teikuma jēdzieniskajām niansēm. Interpunkcijas zīmju lietojums intonatīvā funkcijā paredz runāta teksta atspoguļošanu rakstiski, ievērojot pauzes runā. Stilistiskā funkcijā pieturzīmes lieto gadījumos, kad teksta autors ar tām vēlas izteikt kādu stilistisko un emocionālo papildinformāciju. Pieturzīmju lietojums tekstveides funkcijā norāda uz veidu, kā pieturzīmes organizē tekstu, parāda teksta struktūru.

Referāta mērķis ir analizēt pieturzīmju lietojumu tekstveides funkcijā mūsdienu prozas un publicistikas tekstos. Pētījuma empirisko bāzi veido aptuveni 500 plašāku sintaktisku konstrukciju vienības. Piemēri ekscerpēti gan no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2018), gan manuāli (autores vākums). Pētījumā

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

izmantota tekstu korpusā balstīta pieeja (angļu val. *corpus-based approach*), kas balstās uz korpusu kā valodas datu krājumu (Storjohann, 2005). LVK2018 pieturzīmes un to savienojumi atlasīti, izmantojot meklēšanas tipu *character*, kur tiek meklēts simbols vai simbolu virkne. Lai atlasītu piemērus no konkrēta teksta tipa, izmantota meklēšana no teksta tipu sadaļas.

Pētījuma objekts ir konsituatīvi nesaistītas vienības (teikumi), konstituatīvi saistīti izteikumi (reducējumi, izsacījumi) un teksta fragmenti jeb frāžkopas (tās var būt arī dialoģiskas), kuros lietotas pieturzīmes un citas grafiskās zīmes. Pētījumā pievērsta uzmanība arī dialogiem. Aplūkojot dialogus prozas un publicistikas tekstos, pievērsta uzmanība parcelācijai – vienas teikuma struktūras dalīšanai vairākos izteikumos. Dialogā ar daudzpunkti norāda uz to, ka otrais runātājs pārtrauc pirmo, neļauj pabeigt, turpina pats iesākto domu:

- *Biju Centrāltirgū, – Īrisa pavēstīja. – Man bija beigušies...*
- *...kartupeļi?* (Grietēna, 2016, 52)

Avoti

Grietēna, M. (2016). *Kuņģi lēni apledos: stāsti par milu, dzīvi, nāvi un eņģeļiem*. Rīga: Zvaigzne ABC.

LVK2018 – *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. Pieejams http://nosketch.korpus.lv/run.cgi/first_form?corpname=LVK2018.

Literatūra

Blinkena, A. (2009). *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Ķauķīte, S. (2022.). Pieturzīmes emuāros. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 26, 82–92.

Storjohann, P. (2005). Corpus-driven vs. corpus-based approach to the study of relational patterns. *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference 2005, Birmingham*. Birmingham: University of Birmingham. Pieejams https://ids-public.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/5006/file/Storjohann_Corpus_driven_vs_corpus_based_approach_to_the_study_of_relational_patterns_2005.pdf.

Dite LIEPA, Kristīne MEŽAPUĶE

(LU Latviešu valodas institūts)

JĀŅA ENDZELĪNA IZSTRĀDĀTO VALODAS KULTŪRAS NORMU IEVĒROŠANA 21. GADSIMTA DIVDESMITAJOS GADOS¹

Viena no Jāņa Endzelīna darbības jomām valodniecībā ir latviešu valodas kultūra; par nozīmīgāko tiek uzskatītas „Dažādas valodas kļūdas” (1928 (izdots divas reizes), 1930, 1932) un „Profesora J. Endzelīna atbildes” (Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942).

Referāta uzdevums ir vērtēt pagājušajā gadsimtā aprakstīto ieteikumu aktualitāti mūsdienās, izmantojot plašsaziņas līdzekļu valodā atrastos valodas normu pārkāpumus pēdējo triju (2020–2022) gadu laikā. Pārsvārā izmantoti piemēri no Latvijas Radio un TV dzirdētās valodas.

Kopš pirmā izdevuma „Dažādas valodas kļūdas” iznākšanas ir pagājuši 95 gadi (pirmoreiz A. Gulbja apgādā nelielā grāmatiņā iznāca 1928. gadā; pēc tam īsā laikā tika izdoti vēl trīs atkārtoti un papildināti izdevumi). Šo gandrīz simt gadu laikā mūsu izcilā valodnieka veikumu valodas kultūrā pieminējušas, vērtējušas un analizējušas vairākas valodnieku paaudzes, arī pedagogi, kas studiju kursu „Valodas kultūra” ir docējuši Latvijas augstskolās un vidusskolās, par to rakstījuši presē. Tie ir: Inta Freimane (1993), Dzintra Šulce (2006, 2018), Elita Stikute, Baiba Zeiļaka (2017), Rasma Grīsele (2005, 2007), Daina Nītiņa (2014, 2016), Dzintra Paegle (2014, 2017, 2019), Jānis Kušķis (2006, 2009), Inta Urbanoviča, Sarma Kļaviņa, Ojārs Bušs, Juris Baldunčiks u. c.

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

Atšķirīga bijusi dažādu paaudžu valodnieku pieeja J. Endzelīna ieteikumiem – tie ik pa laikam latviešu valodas kopšanā ir tikuši izmantoti atbilstoši laikmeta garam. Piemēram, pēc „Valodniecības sēžu protokoliem” vairākās padomju okupācijas laika publikācijās bijis ieteikums būt iecietīgiem pret aizguvumiem no krievu valodas (Arturs Ozols), ko var izskaidrot ar Staļina režīma pieteikto cīņu pret „buržuāziskā nacionālisma” izpausmēm valodā; arī turpmākajos padomju gados J. Endzelīna norādes tikušas nepamatoti klusinātas.

20. gadsimta 90. gados pēc mūsu valsts neatkarības atjaunošanas vispārējā nacionāla pacēluma ietekmē tika skausta jebkura valodas konstrukcija, kurā varēja saskatīt citvalodu ietekmi. Patlaban, vairāk nekā 30 gadus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, joprojām ir aktuāli J. Endzelīna aprakstītie temati un jautājumi.

Valodas praksē vēl arvien vērojamas nepilnības prievārdu konstrukciju lietošanā, piemēram, nevietā tiek izmantots prievārds *pie*: *pie katras izdevības*; *pie šāda skolēnu skaita* (labāk: *katrā izdevīgā brīdī*; *ar šādu skolēnu skaitu*); prievārds *caur*: *caur ārzonas firmu atdoti 20 % kapitāla*; *caur sociālo tīklu aplikāciju* (labāk: *ar ārzonas firmas starpniecību*; *ar sociālās tīklošanās vietnes starpniecību*); prievārds *priekš*: *tas ir zemu priekš 6. septembra*; *piedāvā ogas nolasīt priekš sevis pašiem* (pareizi: *6. septembrim tā ir zema temperatūra*; *piedāvā ogas (no)lasīt sev, savām vajadzībām*); prievārds *uz*: *ēdinātāji uz Lietuvas Seima noteikumiem nevēlas strādāt* (labāk: *pēc Lietuvas Seima noteikumiem nevēlas strādāt*); prievārds *zem*: *kas zem šī produkta nosaukuma slēpjas*; *zem memoranda parakstus likušas trīs valstis* (labāk: *ko slēpj šī produkta nosaukums, memorandu parakstījušas trīs valstis*) u. c.

Kļūdas tiek pieļautas atsevišķu vārdu lietojumā. J. Endzelīns ir iebildis pret verba *pielietot* lietojumu, taču patlaban verbs *pielietot* tiek izmantots plaši, turklāt sastopams arī tādos lietvārdu atvasinājumos kā *pielietojums* un *pielietojamība*.

Līdzīgi par nevēlamu J. Endzelīns uzskatījis arī vārda *izsmelt* nozīmi ‘dziļi, vispusīgi aplūkot, atklāt’: „Var izsmelt trauku, aku, dīķi, bet nevar izsmelt jautājumu, izsmelt darba gaitu” (Endzelīns, 396, 15). Ziņu raidījumos dzirdams, ka *pašvaldību resursi bēgļu izmitināšanā ir izsmelti*; *Preiļi nav vienīgā pašvaldība, kurā ir izsmeltas saules paneļu jaudas* (labāk: *resursi bēgļu izmitināšanai ir beigušies, pašvaldībai nav resursu bēgļu izmitināšanai; saules paneļu jaudas ir beigušas, vairs nav pieejamas*).

Plašsaziņas līdzekļos bieži dzirdams daudzskaitļa lietojums vienskaitļa vietā, piemēram, *aplūkojot informāciju Instagram un YouTube profilos* (pareizi vsk.: *Instagram un YouTube profilā*); *starp Imantas un Babītes vilciena pieturām atrodas zemes gabals* (pareizi vsk.: *starp Imantas un Babītes vilciena pieturu atrodas zemes gabals*) u. tml.

Kā liecina 21. gadsimta pirmo divdesmit gadu pieredze, J. Endzelīna „Dažādas valodas kļūdas” apraksta tik dažādas un daudzveidīgas valodas kļūdas, ka tās savu nozīmi nav zaudējušas joprojām. Tas liecina, ka valodas kultūra – kā iepriekšējo paaudžu veidota un kopta vērtība – ir jāsargā.

Ilze LOKMANE, Baiba SAULĪTE
(LU Humanitāro zinātņu fakultāte,
LU Matemātikas un informātikas institūts)

INFINITĪVA PALĪGTEIKUMI UN TEIKUMA TIPU ROBEŽGADĪJUMI „NACIONĀLAJĀ KORPUSU KOLEKCIJĀ”¹

Viens no latviešu valodas teikumu tipiem ir teikumi ar nenoteiksmi izteicēja resp. galvenā locekļa funkcijā, kas izsaka dažādas modālas nozīmes (Kalnača & Lokmane, 2019; Kalnača et al., 2019):

Kā tikt galā ar stresu? (Īmeklis2020)

Kāpēc man dziedāt svešu dziesmu? (Īmeklis2020)

Latviešu valodā iespējami arī dažādu tipu palīgteikumi, kas ne formāli, ne semantiski neatšķiras no vienkāršiem teikumiem ar nenoteiksmi kā predikātu:

Tas ir lēts veids, kā paplašināt redzesloku. (LVK2018)

.. skolnieku vislabāk var iedrošināt, sakot, ko viņam darīt, nevis ko nedarīt. (LVK2018)

Tomēr nenoteiksme izteicēja funkcijā sastopama arī tādos palīgteikumos, kam analogu vienkārša teikuma līmenī nav – tad nenoteiksmes lietojums un semantika atkarīga no salikta teikuma strukturālajām īpatnībām (Lokmane, 2021, 531–533). Īpaši pieminami apzīmētāja palīgteikumi ar nenoteiksmi, kas izsaka nolūku vai piemērotību kaut kam un kuriem tādējādi ir ireāla modāla nozīme. Pirmkārt, šie palīgteikumi var būt pakārtoti lietvārdam:

Vispirms vajadzēja aizsūtīt Viktoram ģimenes, ko ielīmēt kādā ārņemju pasē. (Henrišs, 2010)

Vārds, kuram palīgteikums pakārtots un ko mēdz saukt arī par atbalsta vārdu, nosauc kādus apstākļus vai kādu lietu, līdzekli u. tml.,

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

kas ir nepieciešams nosacījums, lai īstenotos palīgteikumā nosauktais stāvoklis vai varētu veikt palīgteikumā nosaukto darbību (Holvoet, 2000, 100).

Otrkārt, apzīmētāja palīgteikumi ar nenoteiksmi var būt pakārtoti vietniekvārdam, visbiežāk, ja virsteikumā ir noliegums:

Dāržā nav nekā, ko redzēt. (LVK2018)

Treškārt, iespējams, ka virsteikumā vārda, kuram palīgteikums pakārtots, nemaz nav. Tādi teikumi atrodas uz vienkārša un salikta teikuma robežas (sk. arī Blinkena, 2009, 203). Ja tos interpretē kā saliktus teikumus, tad virsteikumā ir nepilns gramatiskais centrs un teikuma priekšmeta funkciju veic viss palīgteikums:

Ir, par ko padomāt. (LVK2018)

Ja šādus teikumus interpretē kā vienkāršus, tad tie uzskatāmi par leksikalizētām idiomātiskām konstrukcijām ar spilgti izteiktu modālu nozīmi – nepieciešamību (*Cik daudz man vēl bija ko mācīties.* (LVK2018)) vai tās trūkumu (*Skaidrs, ka par izvēli nav daudz ko prātot.* (Eglītis, 2006)) (sk. arī Holvoet, 2000, 100).

Par šī tipa teikumu semantikas tālāku attīstību uzskatāma nozīme – ir vai nav vērts kaut ko darīt:

Tur bija ko padomāt. (LVK2018)

Bet uz to mūsu valstī laikam nav ko cerēt. (LVK2018)

Referātā, balstoties uz dažādu „Nacionālajā korpusu kolekcijā” (Saulīte et al., 2022) iekļauto korpusu datiem, tiek analizēta minēto konstrukciju struktūra un semantika, lai noskaidrotu to vietu latviešu valodas teikumu tipu sistēmā. Pētījuma rezultāti ļaus precizēt šādu konstrukciju gramatisko marķējumu „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā” (Rituma et al., 2019).

Avoti

Eglītis, A. (2006). *Līgavu mednieki*. Rīga: Jumava.

Heniņš, A. (2010). *Velnakmens veļas*. Rīga: Jumava.

LVK2018 – Levāne-Petrova, K., & Dargis, R. (2018). Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018). *CLARIN-LV digitālā bibliotēka* (<http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>). Pieejams <https://korpus.lv/id/LVK2018>.

Tīmeklis2020 – Latviešu valodas tīmekļa korpuss. (2020–2022). *Nacionālā korpusu kolekcija*. Pieejams <https://korpuss.lv/id/Tīmeklis2020>.

Literatūra

Blinkena, A. (2009). *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Holvoet, A. (2000). Infinitival relative clauses in Latvian: Their structure, development and tendency toward lexicalisation. *Linguistica Lettica*, 7, 99–116.

Kalnača, A., & Lokmane, I. (2020). Pragmatic aspects of Latvian predicative infinitive constructions. *Studies about languages / Kalbu studijas*, 37, 74–91.

Kalnača, A., Lokmane, I., & Rūmniece, I. (2019). Nenoteiksmes predikāts latviešu valodā, tā latīņu un sengrieķu analogi un Kārļa Mīlenbaha „absolūtais infinitīvs”. In A. Kalnača, & I. Lokmane (sast., red.), *Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 76–91.

Lokmane, I. (2021). Syntax. In A. Kalnača, & I. Lokmane, *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press, 385–533.

Rituma, L., Saulīte, B., & Nešpore-Bērzkalne, G. (2019). Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. In A. Kalnača, & I. Lokmane (sast., red.), *Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 200–216.

Saulīte, B., Darģis, R., Grūzītis, N., Auziņa, I., Levāne-Petrova, K., Pretkalniņa, L., Rituma, L., Paikens, P., Znotiņš, A., Strankale, L., Pokratniece, K., Poikāns, I., Bārzdiņš, G., Skadiņa, I., Baklāne, A., Saulespurēns, V., & Ziediņš, J. (2022). Latvian National Corpora Collection – Korpuss.lv. *Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022)*. Marseille: European Language Resources Association, 5123–5129.

Dace MARKUS, Anna VULĀNE
(Liepājas Universitāte, Latvijas Universitāte)

KĀ LOKA VERBUS *ĒST* UN *GULĒT* DAŽĀS DZIĻAJĀS LATGALISKAJĀS IZLOKSNĒS?

Pētot dziļās latgaliskās izloksnes, nākas saskarties ar problēmu, ka viena un tā pati valodas vienība mēdz atšķirties gan fonētiski, gan morfoloģiski ne tikai vienā dialektā vai izlokšņu grupā, bet arī vienā izloksnē. Salīdzinot augšzemnieku dialekta Ziemeļvidzemes Ziemera, Veclaicenes un Latgales Dricānu un Gaigalavas izloksnē lietotās verbu *ēst* un *gulēt* formu paradigmas no „Latviešu valodas dialektu atlanta” (LVDAmS, 54–58, 69–72) un 2022. gada intervijām, konstatētas vairākas fonētiskās un dažas morfoloģiskās atšķirības.

Ziemera un Veclaicenes izloksnē kontrakcijas gadījumos pa laikam saklausāma pagarināta zilbes intonācija, kas atgādina literārās valodas stiepto intonāciju. Mūsu materiālos, piemēram, Veclaicenes izloksnē verbu *gulēt* vsk. 3. personas un visas dsk. personu formas pagātnē runā ar konsekventu kontrakciju, piemēram, viņš, viņa *gulā* ‘gulēja’, mēs *gulām* ‘gulējām’, jūs *gulāt* ‘gulējāt’, viņi, viņas *gulā* ‘gulēja’.

Salīdzinot verba *ēst*, *gulēt* personu formas pētāmajās izloksnēs, konstatēts, ka:

- 1) senākos un mūsdienīgu pierakstos fiksētas vienādas tagadnes un pagātnes vsk. 1. personas un daudzskaitļa 1. un 2. personas formas (*es iēdu, mēs iēdām, jūs iēdat*), savukārt senākos pierakstos norādīta forma *ēdet* (LVDAmS, 59, 61);
- 2) Ziemera izloksnē 2022. gadā nekonstatējām formu ar patskani [ē, e] saknē un galotnē – tagadnes, pagātnes un nākotnes 2. personā lieto formas *jōus iēdat, iēdat, iēssat*;
- 3) Ziemerī un Veclaicēnē tagadnes dsk. 1. personā abiem verbiem ir galotne *-am*, šāda galotne fiksēta arī Gaigalavā (*ādām*) līdzās formai ar galotni *-om*;

- 4) Dricānos abi verbi tiek lietoti ar galotni *-om* (*ādòm, guļòm*), savukārt Gaigalavā *gulēt* runā ar galotni *-am*, gan arī senā *i*-celma galotni *-im*;
- 5) dsk. nākotnes 2. un 3. personā Ziemeļvidzemes izloksnēs lietota galotne *-am, -at*, savukārt Latgales izloksnēs – galotne *-im, -it*.

Izlokšņu vārdnīcās un dialektu atlantos kā šķirkļa pamatvienība tradicionāli tiek dota transponētā forma, tāpēc izloksnē runātā varianta pieraksts bieži vien zaudē oriģinālo fonētisko un morfoloģisko veidolu. Dialektu pilnīgāka raksturojuma izstrādei būtiski ir konkrēto izlokšņu apraksti, kuros valodas vienības atspoguļotas precīzā fonētiskā transkripcijā un līdzās senākiem pieraksta variantiem rādītas arī mūsdienās lietotās formas. Lai veidotos pilnīgāka lingvistiskā aina, svarīgi iegūt valodas materiālu ne tikai no dažāda vecuma informantiem, bet arī no vienas izloksnes runātājiem, kuri uzturas atšķirīgās dzīvesvietās.

Ziemeļvidzemes un Latgales izloksnēs paglābies senais supīns ar *-tu* (*īsim āstu, jūoūt gulātu*), kas lielā daļā izlokšņu un standartvalodā aizstāts ar nenoteiksmi (LVDAMS, 123). Ziemera izloksnē formas ar seno nenoteiksmes galotni *-ti* veido no virzības darbības vārdiem, piemēram, *īsam iēsti, āita iēsti*, ja saknes *ē > ie*, bet ar supīnu, ja saknē *ē > ā* – *īšu gulātu, nūoc gulātu*. Mūsdienām raksturīgā nenoteiksmes forma tiek lietota kopā ar verbiem, kas neizsaka virzību – *gribīs iēst un guliēt, jūotāisa iēst*. Iespējams pieņēmums, ka izloksnes runātāji šķir supīna un nenoteiksmes nozīmi, kaut arī formu līmenī tā jau ir gandrīz zudusi.

Literatūra

LVDAMS – Kurzemiece, I., Markus-Narvila, L., Stafecka, A. (sast. un atb. red.), & Vulāne, A. (2022). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, II. Sintakse*. Rīga: Zinātne.

Anete OZOLA, Edmunds TRUMPA

(LU Latviešu valodas institūts)

PIEZĪMES PAR LĪBISKĀ DIALEKTA KURZEMES IZLOKŠŅU PROSODIJU

Latviešu dialektoloģijā dominē viedoklis, ka zilbes intonāciju sistēmu lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs, līdzīgi kā vidus dialekta kursiskajās izloksnēs, veido divi intonāciju pamattipi: stieptā un lauztā (Kurzemes pusē tajā ir pārvērtusies arī krītošā). Tiek uzskaitīti arī zilbes intonāciju modificējumi (stiepti krītošā, lauzti krītošā). Īsā patskaņa pagarinājuma dēļ radies arī jauns intonācijas tips (kāpjoši krītošā vai krītošā intonācija). Kopā šos intonāciju modificējumus mēdz saukt par sekundārajām intonācijām (sal. Rudzīte, 1964, 156–158; LVDAf, 32–33, IV, 1.–6. karte). Jāpievērš uzmanība tam, ka Jānis Endzelīns „Latviešu valodas gramatikā” (1951, 39–40) pie apgabaliem, kuros „atšķirība starp krītošo un lauzto intonāciju ir zudusi [un] krītošā intonācija pārvērtusies par lauzto”, skaidri pieskaita vien Kurzemes lejiemnieku (t. i., vidus dialekta kursiskās) izloksnes, savukārt, raksturojot lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes, vairāk akcentē intonāciju daudzveidību, atsevišķās izloksnēs vienlaicīgi uzskaitot līdz pat piecām zilbes intonācijām un nenorādot, kura no tām ir dominējošā.

Objektīvi noteikt zilbes intonāciju (tonēmu) skaitu, nejaucot tās ar pozicionālajiem variantiem (alotoniem), varētu palīdzēt pozicionālās izplatības (distribūcijas) apzināšana, taču tai ir jābalstās uz fonētisko šķirējpazīmju analīzi. J. Endzelīna „piesardzība” attiecībā uz intonāciju tipu skaitu un hierarhiju lībiskajā dialektā var tikt pamatota ar tam laikam moderno eksperimentālo Annas Ābeles pētījumu (1929, 168–198), Friča Adamoviča (1927, 97–111) novērojumiem par skaņu izrunu Dundagas izloksnē, kā arī Kārļa Draviņa viedokli Stendes pagasta uzvārdu pētījumā (1933, 69–77). Īpaši izceļams A. Ābeles raksts „Dundagas izloksnes intonācijas”, kurā izsmeltoši tiek analizētas fonētiskās šķirējpazīmes – patskaņu un līdzskaņu relatīvais garums

un toņa kustība atkarībā no nebalsīgo un balsīgo līdzskaņu apkaimes vecajās īsajās zilbēs, zilbēs ar veco stiepto un laužto intonāciju. Valodniece ticami parādījusi, ka no vecajiem garumiem galotņu vokālisma zuduma ietekmē var rasties jaunas kvantitatīvas un kvalitatīvas patskaņu un līdzskaņu attieksmes, kas savukārt ietekmē patskaņu tonalitāti un veido augsni jaunām zilbes intonācijām. Būtībā tas liecina par krasām skaņu distribūcijas izmaiņām un izveidojušos jaunu fonoloģisko sistēmu, kas ir atšķirīga, piemēram, no vidus dialekta kursisko izlokšņu sistēmas.

Referātā atsevišķi A. Ābeles minētie piemēri tiek sastatīti ar 2023. gadā ierakstītajiem piemēriem no Talsu un to apkaimes jauniešu runas. Analizējot skaņu garumu attieksmes un pamattoņa (F₀) kustību, vērojot arī dialektālo formu dzīvotspēju, iespējams noteikt, cik pozicionālo zilbes intonāciju variantu no A. Ābeles pētītajiem pastāv mūsdienu lībiskā dialekta pārstāvju runā.

Literatūra

Ābele, A. (1929). Dundagas izlokšnes intonācijas. *Filologu biedrības raksti*, 9, 169–198.

Adamovičs, F. (1925). Dundagas izlokšne. *Filologu biedrības raksti*, 3, 97–111.

Draviņš, K. (1933). Stendes vecie uzvārdi. In *Filoloģijas materiāli. Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Universitātes filoloģijas un filozofijas studentu Ramave, 69–77.

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

LVD Af – Sarkanis, A. (sast.) (2013). *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Ieva OZOLA

(*Liepājas Universitāte*)

PASĪVA FORMAS UN TO LIETOJUMS LEJASKURZEMES IZLOKSNĒS

Pasīvam latviešu izlokšņu, arī Lejaskurzemes, verba formu sistēmas izpētē uzmanība pievērsta maz. Ja pasīvs minēts, parasti doti raksturīgie palīgverbi (Rudzīte, 1964, 141) vai vispārīga norāde „kā literārajā valodā”.

Latviešu valodas dialektu atlanta aptaujas 348. jautājuma (LVDAjaut., 113) atbildes par pasīva palīgverba izvēli apliecina, ka dominējošais palīgverbs Lejaskurzēmē 20. gadsimta 50.–70. gados ir *tīkēt* (*tuft* paralēls lietojums: dažās areāla austrumdaļas izloksnēs – Priekulē, Purmsātos, Virgā), šo lietojumu atklāj galvenokārt piedāvāto paraugteikumu atkārtojumi, piemēram, Bārtā *bērns tīkē mātīs / drēbes gabali tīkē sūti knopā*; Dunikā *bērns tīkē mātīs / drēbes gabali tīkē sūti*; Rucavā *bērs tīkē mātīs* u. c. (LU LaVI).

Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā” (1951, 983–984) atzīts, ka latviešu valodā ierastākais pasīvs ir ar palīgverba *būt* tagadni, pagātni un nākotni. Analizētie Lejaskurzemes izlokšņu 20. gadsimta 2. puses un 21. gadsimta teksti daļēji to apstiprina.

Dinamiskā pasīva analizētajos tekstos ir maz – konstatēts rets tagadnes un pagātnes lietojums (palīgverbs *tīkēt*), piemēram, Rucavā *vel tu piemin ar kāju, lai viņš, tas kartupelis tīkē abbērc riktīgāk ar zemi* (Av.).

Statiskais pasīvs (palīgverbs *būt*) Lejaskurzemes izloksnēs lietots daudz biežāk, analizētajos tekstos konstatētas šādas konstrukcijas: **tagadne ar palīgverbu**, piemēram, Gramzdā *vepris – tas ir kastrēc* (Jankevics); Kalētos *tagad nu mājas tā ir nuōsaūktas* (KHI, 2018); Rucavā *tas viss i darē kadrežē* (Av.); **tagadne bez palīgverba**, piemēram, Bārtā *taī ķēdīteī galā āķis tāc iētaīsūc* (Av.); Gramzdā *grābekļa galvā iēzīti iēksā tiē zari* (Jankevics); Rucavā *ceļa malā tiē ķiēsī sastādīti .. un dārzā akaļ viss tā nuōstādēc gar malu* (Av.); visbiežāk konstatēta **pagātne**,

piemēram, Aizvīķos *mājas bij jaun usceļtas* (KHI, 2018); Bārtā *pēc kara bi sabom̄bar̄dēta* [baznīca] *un tad tur tā viēna daļa bi atjaunūota* (Av.); Kalētos *vis: bij izēsc, un vis: bij iznīcināc* (KHI, 2018); Nīcā *zēm tās bildes bij rakstīc gañdris* (KHI, 1995); Rucavā *piē Miltiņa tur bi rīkētģi viss nuōskaluōc .. visa druva bi a gružģis piēdzģta* (Ruc.).

Kristīne Levāne-Petrova, analizēdama ciešamās kārtas perfekta formu lietojumu mūsdienu latviešu valodā, secinājusi, ka atšķirībā no līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa datiem runas korpusa dotumos ciešamās kārtas salikto laiku formas nav plaši izplatītas (Levāne-Petrova, 2019, 79). Tas atbilst analizētajiem Lejaskurzemes tekstiem: daudz retāk konstatētas pasīva konstrukcijas ar palīgverba formām (*ir*) *bijģs*, (*esol*) *bijģs*, kā arī ar pasīva modālajiem paveidiem, piemēram, Kalētos *ģģs mājas esuōt iēpirkģs nuō mūģģs kádreģģ* (KHI, 2018); Rucavā *te tam̄ puōdniekam̄ Volģemģtam̄ tikuō bijģ izņēmģ cepģģs* (Ruc.).

Var pieņemt, ka Lejaskurzemes izloksnēs 21. gadsimta potenciāli iespējamās visas literārās valodas pasīva paradigmas formas, bet lielākā daļa no tām realizējas ļoti reti, tāpēc var neietilpt izpētei pieejamos runātās valodas tekstos.

Avoti un literatūra

Av. – Markus-Narvila, L. (2016). Dienvidkurzemes izlokšņu paraugi. In A. Stafecka, & L. Markus-Narvila (sast.), *Avoti vēl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 142–211. (26 200 vārdu)

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Jankevics – *Alfrēda Jankevica vākums Lejaskurzēmē 20. gadsimta 80. gadu 2. pusē*. Rokraksts glabājas LU Latviešu valodas institūtā.

KHI – *Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta dialektoloģijas kolekcija*.

Levāne-Petrova, K. (2019). Ciešamās kārtas perfekta formas un to lietojums latviešu valodā. *Baltistica*, 54(1), 63–82. DOI: 10.15388/Baltistica.54.1.2371

LU LaVI – *Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta dialektoloģijas kolekcija*.

- LVDĀjaut. – *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*. (1954). Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Ruc. – Laumane, B., Ozola, I., & Girņus, G. (red.). (2007, atkārtots izd. 2008). *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA.
- Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Mihailo PROCENKO / Mykhaylo Protsenko,
Serhijs KUDELKO / Sergiy Kudelko
(*V. Karaziņa Harkivas Nacionālā universitātē*)

JĀŅA ENDZELĪNA DZĪVE UN DARBS HARKIVĀ (1909–1920)

Jāņa Endzelīna dzīves un darba posms Harkivā ir svarīga lappuse izcilā zinātnieka radošajā biogrāfijā. Harkivā J. Endzelīns ieradās 1909. gadā akadēmiskās mobilitātes rezultātā un uzreiz kļuva par vienu no vadošajiem profesoriem Vēstures un filoloģijas fakultātē Austrumukrainas vecākajā universitātē, kas dibināta 1804. gadā.

Jau kopš pašiem pirmajiem Harkivas Universitātes pastāvēšanas gadiem tajā tika veikti pētījumi valodniecībā, kuros darbojās pasaules līmeņa zinātnieki. Starp tiem jāmin B. Dorna, I. Srežņevskis, A. Potebņa u. c. Līdz ar to simts gadus ilgušie centieni valodniecības nozarē bija sagatavojuši labu augsni šādu pētījumu turpinājumam 20. gadsimta sākumā. Tieši šajā periodā universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē tika izveidots eksperimentālās fonētikas kabinets.

Jaunais profesors sāka vadīt Valodniecības un sanskrita katedru. Viņš ātri kļuva par spožāko zvaigzni zinātnes debesīs, radīja pamatus savai zinātniskajai skolai. Starp tās pārstāvjiem jāmin slavenais gruzīnu valodnieks, viens no Tbilisi Universitātes dibinātājiem – G. Ahvlediani, kuru J. Endzelīns paturēja katedrā, lai viņš sagatavotos profesora grāda iegūšanai. J. Endzelīna skolnieks bija arī ukraiņu lingvists L. Bulhovskis.

Iepazīstoties ar fakultātes plāniem, redzama neparasti liela zinātnieka lasīto studiju kursu un vadīto praktisko nodarbību dažādība: gotu, lietuviešu, senprūšu, senarmēņu, senislandiešu u. c. valodas. Paralēli J. Endzelīns bija arī pasniedzējs Augstākajos sieviešuursos, kur klausītājas iepazīstināja ar latviešu un lietuviešu valodu, ar latviešu literatūras un folkloras vēsturi, lasīja kursus par baltu un slāvu un somu un baltu sakariem, ievadu vācu filoloģijā, ievadu valodniecībā,

sanskritu, vadīja praktiskās nodarbības senitāļu tekstu analīzē, Dantes daiļdarbu lasīšanā un analīzē, indiešu literatūras vēsturē, ievadā vēsturiskajā gramatikā, romāņu valodās, itāliešu valodas vēsturiskajā gramatikā u. c. Profesora asistents bija jaunais privātdocents P. Rīters, kas vēlāk kļuva par slavenu indologu.

Paralēli pasniedzēja darbam J. Endzelīns veica zinātniskos pētījumus (sarakstīja un publicēja monogrāfijas, rakstus žurnālā „Известия Академии Наук”, recenzijas par nozīmīgiem kolēģu darbiem (piem., par M. Fasmera disertāciju u. c.)). Strādādams Harkivas Universitātē, J. Endzelīns sagatavoja doktora disertāciju, kas bija veltīta baltu un slāvu valodu savstarpējiem sakariem un kuru viņš aizstāvēja 1912. gadā Sanktpēterburgā. No 1914. līdz 1916. gadam zinātnieks bija fundamentālā darba „Записки Императорского Харьковского университета” redaktors.

Zinātnieka aktīvā zinātniski pedagoģiskā darbība Harkivā tika novērtēta, piešķirot viņam Sv. Annas ordeni. Mūsdienās, 2009. gadā, V. Karazina vārdā nosauktās Harkivas Nacionālās universitātes vecajā korpusā par godu slavenajam valodniekam tika atklāta memoriālā plāksne (autors – tēlnieks J. Strupulis).

Sanda RAPA, Daina NĪTIŅA

(LU Latviešu valodas institūts)

JĀŅA ENDZELĪNA DZĪVE UN LINGVISTISKIE UZSKATI

Jānis Endzelīns (1873–1961) ir viens no visu laiku izcilākajiem valodniekiem baltistiem – viņš tiek uzskatīts par latviešu klasiskās valodniecības pamatlicēju un ir ticis novērtēts par izcilāko starptautiski atzīto latviešu valodnieku. Viņa nozīmīgākie darbi „Latviešu valodas gramatika” (vācu un latviešu valodā) un kopā ar Kārli Mīlenbahu radītā „Latviešu valodas vārdnīca” līdz ar senprūšu valodas un vietvārdu pētījumiem deva lielu ieguldījumu pasaules salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā, baltistikā un indoeiropistikā, jo tā visai pasaulei kļuva pieejami pētījumi un dati par vēl vienu no dzīvajām baltu valodām – latviešu valodu un tās dialektiem. J. Endzelīna teorētiskie darbi joprojām ir nozīmīgs ieguldījums salīdzinošo pētījumu un latviešu klasiskās valodniecības tālākai attīstībai.

J. Endzelīna lingvistisko darbību var iedalīt trijos posmos: Jurjevas jeb Tērbatas posms (1893–1908), Harkivas posms (1909–1920) privātdocenta un ordinētā profesora amatā un Rīgas posms, kas ietver laiku pirms Otrā pasaules kara (1920–1945) un pēckara periodu (1945–1961).

Tērbatas posmā tika publicēti pirmie J. Endzelīna zinātniskie raksti, kas jau uzreiz apliecināja J. Endzelīna zinātnisko daudzveidību – viņš rakstīja par baltu valodu fonētikas jautājumiem, morfoloģiskām pārmaiņām, vēsturisko attīstību. Šajā posmā izkristalizējās valodnieka zinātniskais raksturs: viņam bija dziļas un plašas valodas faktu un lingvistiskās literatūras zināšanas, vēlēšanās atklāt īstenību un par pētījumu pamatu uzskatīt Latvijas izloknes un vēsturiskos rakstu avotus.

Harkivas posmu J. Endzelīns uzskatījis par ražīgāko, un to apliecinā gan tolaik izstrādātā „Latviešu valodas gramatika” (vācu valodā, izdota 1922. gadā), gan daudzie publicētie pētījumi un recenzijas, gan

savāktie latviešu valodas fakti. Šajā laikā nostiprinājās viņa jaungramatiska tradīcijās veidojušies uzskati par zinātniska pētījuma principiem un uzdevumiem: viņš pievērsās dzīvās valodas pētniecībai, dialektālo faktu un vietvārdu vākšanai, izmantoja daudz valodas materiāla, ievijot tajā atsevišķus vispārteorētiskos atzinumus.

Rīgas posms bija ražīgs ne tikai zinātniski, bet arī sabiedriski. Šajā laikā J. Endzelīns ar lielu entuziasmu iesaistījās Latvijas Universitātes (sākotnēji Latvijas Augstskolas, vēlāk Latvijas Valsts universitātes) darbā, izveidojot pasaulē pirmo augstskolas Baltu filoloģijas nodaļu, atbalstīja Latviešu valodas krātuves izveidi, aktīvi piedalījās Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas sanāksmēs. Vienlaikus viņš lielu darbu ieguldījis izlokšņu materiālu vākšanā, pats dodoties ekspedīcijās un aicinādams sabiedrību iesūtīt nepieciešamos valodas datus. K. Mīlenbaha iesāktā, J. Endzelīna turpinātā un kopā ar Edīti Hauzenbergu pabeigtā „Latviešu valodas vārdnīca” un Latvijas vietvārdu apkopojums un apraksts gan vietvārdu krājumos 20. gadsimta pirmajā pusē, gan vārdnīcā gadsimta otrajā pusē ir galvenie Rīgas posma darbi.

Renāte SILIŅA-PINĶE
(*LU Latviešu valodas institūts*)

PAR LATVIJAS VĀCISKAJIEM UN LATVISKAJIEM MUIŽU VĀRDIEM

„Par Latvijas vāciskajiem muižu vārdiem” ir īss Jāņa Endzelīna 1928. gada raksts, kurā viņš min un ar piemēriem ilustrē vairākas būtiskas vācu valodā lietoto Latvijas vietvārdu iezīmes, piemēram, to, ka tie glabā senatnīgas vārdu formas vai ka reti ir sastopami tulkoti vietvārdi (Endzelīns, 1928, 6). Ne viņš pats, ne vēlākie Latvijas vietvārdu pētnieki sistemātiskai vācisko nosaukumu izpētei tomēr nepievēršas, lai gan minētajā rakstā norādīta to loma latviešu vietvārdu vēstures pētījumos. Vācu valodā lietotie vietu nosaukumi sporādiski parādās atsevišķiem vietvārdiem vai kādām valodas vēstures parādībām veltītos rakstos (piem., Endzelīns, 1922; 1932; Dambe, 2012, 255).

Seno muižu vārdu izpēte ir aktuāla arī no mūsdienu viedokļa, jo tie ir pamatā lielai daļai Latvijas ciemu (bieži tieši pagastu centru) nosaukumu un arī dažu pilsētu nosaukumiem. Lai gan ir izdoti vairāki Latvijas vietvārdu divvalodu saraksti (piem., Melnalksnis, 1918; Feldmann, 1938), tie atspoguļo izdošanas laikā aktuālo 20. gadsimta sākuma situāciju un, ņemot vērā (galvenokārt latviešu) vietvārdu mainību, tikai nosacīti ir izmantojami senāku laika periodu vietvārdu attiecību pētniecībā. Savukārt latviešu valodā lietotie vietvārdi senāku laiku avotos ir sporādiski. Plašākie vietvārdu divvalodu saraksti no senākiem gadsimtiem atrodami vārdnīcās.

Referāta mērķis ir pievērsties Kurzemes un Zemgales vietvārdiem 17. un 18. gadsimta latviešu valodas vārdnīcās – apkopot tur sniegtos datus, izdarīt secinājumus par iespējamo informācijas pārņemšanu, kā arī par vārdnīcās fiksēto vietvārdu mainību. Balstoties savāktajos datos, iespējams pārbaudīt J. Endzelīna 1928. gadā izteiktos novērojumus par vācu un latviešu valodā lietoto vietvārdu attiecībām no tipoloģijas skatu punkta.

Literatūra

- Dambe, V. (2012). *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Endzelīns, J. (1922). Ko mums māca Latvijas vietu vārdi par *v* izrunu? *Filologu biedrības raksti*, 2, 7–8.
- Endzelīns, J. (1928). Par Latvijas vāciskajiem muižu vārdiem. *Filologu biedrības raksti*, 8, 6–7.
- Endzelīns, J. (1932). Par Jelgavas vārdu. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 2, 134–137.
- Feldmann, H. (1938). *Verzeichnis lettländischer Ortsnamen*. Rīga: E. Bruhns.
- Melnalksnis, A. (1918). *Dsimtenes weetas: alfabētiskā kārtībā sakārtots Latvijas pilsētu, meestu, draudschu, pagastu, muischu un t. t. saraksts: latweeschu-wabzju un wabzju-latweeschu walodās*. Walmeera: Sabeedribas „Seme” apgahdeens.

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

(Vilniaus universitetas)

BALTIŠKŲ VARDŲ DAVIMO POLINKIAI EMIGRACIJOJE XX A. PABAIGOJE – XXI A. (JUNGTINĖS KARALYSTĖS ATVEJIS)¹

Lietuvos vaikai vadinami skirtingos kilmės vardais – kilusiais iš baltų leksikos ar perimtais iš kitų kalbų, dažnai plečiamais priesagomis, gaunančiais kitas galūnes ar įvairiai perdirbtais. Tokie asmenvardžiai per pastaruosius tris dešimtmečius fiksuoti ir didžiausią emigrantų iš Lietuvos skaičių turinčios šalies – Jungtinės Karalystės – vardyne, kuriame šalia skolintų onimų vaikams duoti baltiškios kilmės dvikamieniai asmenvardžiai, trumpiniai, apeliatyviniai, vietovardiniai bei sukurti vardai. Jie rodo, kad XX a. pabaigos – XXI a. emigrantų vardyne išlaikyti vardų davimo polinkiai, Lietuvoje nusistovėję XX a. (Sinkevičiūtė, 2011).

Jungtinėje Karalystėje Lietuvos piliečiams duoti asmenvardžiai pasižymi savitumu. Kaip ir kitose emigracijos šalyse, dalis vardų registruoti be specifinių lietuvių kalbai būdingų raidžių, dažniausiai – *é*, plg. *Austeja*, *Upe*, kartais – *a*, plg. *Ažuolas*, *ii*, plg. *Rukas*, ir kt. (Sinkevičiūtė, 2021b). Dėl tokiu būdu užrašytų onimų susidarė nemažai grafinių vardų variantų. Vis dėlto šie asmenvardžiai apima kiekybinę baltiškų vardų mažumą, nors tėvai vadindami vaikus dažnai siekia, kad vardai neturėtų specifinių raidžių.

Iš Jungtinėje Karalystėje duotų asmenvardžių, kartu su pasikartojančiais ir kelianariais onimais, matyti, kad baltiškus vardus dažniau turi berniukai nei mergaitės, o ši padėtis susidarė dėl didesnio dažnų berniukų vardų *Mantas*, *Domantas*, *Joris*, *Vakarīs*, *Arminas*, *Deimantas*, *Eimantas* ir kt. skaičiaus. Iš nepasikartojančių vardų matyti, kad

¹ Pranešimas parengtas pagal VLKK finansuojamą projektą „Lietuvos emigrantų vaikų vardai 1991–2020 m.“ (Nr. K-12/2022).

didžiausia yra apeliatyvinių ir dvikamienių asmenvardžių įvairovė, o trumpinių, vietovardinių, sukurtų vardu – mažesnė. Jungtinėje Karalystėje gimusių mergaičių vardyne yra didesnė apeliatyvinių vardu, berniukų – dvikamienių asmenvardžių įvairovė. Daugelis šių asmenvardžių yra gamtinė lietuvių leksika, Lietuvos kunigaikščių, pagoniškosios Lietuvos dievybių vardai. Taigi vardais tėvai rodo ne tik lietuvių kalbos grožį, bet ir vertina Lietuvos praeitį – kunigaikščius, senovės dievus.

Kaip ir Lietuvoje, Jungtinėje Karalystėje emigrantai kuria naujus asmenvardžius, duoda to paties kamieno variantiškus vardus, plg. *Deimas* ir *Deimis*, *Vėtra* ir *Vėtrė*. Emigracijoje plinta vardai su *-ėja*, plg. *Astrėja*, *Upėja*, su *-us*, plg. *Taurus*, *Vėjus*, su *-ij-*, plg. *Domilija*, *Dovijus*, randasi kamieno balsio ilgumu besiskiriančių tos pačios sandaros dvikamienių vardu plg. *Tautvidas* ir *Tautydas*. Taigi tautinis emigrantų vardynas atspindi tuos pačius sisteminius naujų vardu davimo polinkius kaip ir Lietuvoje (Sinkevičiūtė, 2018; 2021a).

Dalis Jungtinės Karalystės baltiškų vardu, kurių daugelis duoti kaip atskiri onimai, yra kelianarių asmenvardžių nariai, plg. *Monika Miglė*, *Toras Vytautas*. Kelianariai vardai dažniausiai sudaromi iš dviejų narių, kurių vienas yra savos kilmės, kitas – skolintas vardas. Kelianariuose varduose pirmojo nario pozicijoje kiek dažniau yra skolintas vardas. Tai rodo tėvų siekius suderinti skirtingas kalbines ir kultūrinės patirtis, dažniau pirmumą suteikiant skolintiems vardams.

Literatūra

Sinkevičiūtė, D. (2011). Nauji 2007–2010 m. lietuviškos kilmės vaikų vardai ir jų davimo polinkiai. *Kalbos kultūra*, 84, 214–229.

Sinkevičiūtė, D. (2018). Litauische Vornamen naturthematischer Herkunft: Trends des letzten Jahrhunderts. *Onomastica Uralica*, 13, 243–257.

Sinkevičiūtė, D. (2021a). Neišsenkantis vardu šaltinis – lietuvių kalba. *Gimtoji kalba*, 11, 16–18.

Sinkevičiūtė, D. (2021b-08-02). Jungtinėje Karalystėje gimusių Lietuvos Respublikos piliečių vardai: jų registravimo dokumentuose įvairovė. *Pasaulio lietuvis*. Prieiga <https://pasauliolietuvis.lt/jungtineje-karalysteje-gimusių-lietuvos-respublikos-pilieciu-vardai-ju-registravimo-dokumentuose-ivairove/>.

Anna STAFECKA

(LU Latviešu valodas institūts)

JĀNIS ENDZELĪNS UN LATVIEŠU DIALEKTOLOĢIJA

Jāņa Endzelīna zinātniskā darbība cieši saistīta ar latviešu dialektoloģiju. Tā aptver vairākas jomas.

1. Izlokšņu materiālu vākšana, aprakstīšana, apceļojot Latvijas novadus un vācot leksiku topošajai „Latviešu valodas vārdnīcai”, Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu vadīšana, kurās tiek vākti un precizēti arī izlokšņu vārdi. Vienlaikus tiek aprakstītas un zinātniski pētītas dialektālās parādības fonētikas un morfoloģijas līmenī.

2. Pirmās izlokšņu aprakstu programmas izstrādāšana (publicēta 1912. un 1913. gadā mēnešrakstā „Druva”), kur galvenā uzmanība pievērsta fonētisko parādību izplatībai, taču ietverti arī vārddarināšanas un morfoloģijas jautājumi (deminutīvu izskaņas, lietvārdu locīšana, darbības vārdu formas, arī daži skaitļa vārdi, prievārdi u. c.).

3. Nozīmīgie darbi baltu valodu salīdzināmajā valodniecībā „Lettsche Grammatik” (Rīga, 1922), „Latviešu valodas gramatika” (Rīga, 1951), kuros līdzās lietuviešu, senprūšu un citām valodām iekļauts daudz latviešu valodas izlokšņu materiālu. Šajos darbos dots arī latviešu valodas dialektu vēsturisks apskats, kā arī ziņas par izlokšņu parādību izplatību. 1922. gadā Heidelbergā publicēta grāmata „Lettisches Lesebuch” ar izlokšņu tekstu paraugiem. Izlokšņu fakti ietverti arī Rīgā 1938. gadā publicētajā darbā „Latviešu valodas skaņas un formas” un 1948. gadā izdotajā grāmatā „Baltu valodu skaņas un formas”.

4. Ieguldījums latviešu ģeolingvistikas attīstībā. 1933. gadā J. Endzelīns aktualizē latviešu valodnieku uzdevumus, kā vienu no svarīgākajiem minot latviešu valodas izoglosu atlanta izveidi, kurā jānosprauž robežas atsevišķām izlokšņu īpatnībām, jo „... rezultātā mums tad radīsies latviešu valodas dialektoloģija un lingvistisks

atlants". J. Endzelīns arī uzsver dialektoloģijas nozīmi etnogrāfijas un vēstures pētījumos – „sekojot A. Bīlenšteina paraugam, derētu reizē ievākt ziņas par materiālās kultūras formām, kas atšķir apgabalus citu no cita. Šādi dati tad varētu noderēt arī seno cilšu robežu nosprausšanai". 1946. gadā pēc ilgāka pārtraukuma J. Endzelīna vadībā atsākas „Latviešu valodas dialektu atlanta" veidošana.

5. Dialektu vēstures skaidrojums. J. Endzelīns skaidrojis Vidzemes vidus izlokšņu cilmi saistībā ar zemgaļu cilts valodu, Vidzemes sēlisko izlokšņu saistību ar sēļu cilts valodu, kā arī sēlisko izlokšņu iezīmes abos Daugavas krastos, kur, iespējams, senāk dzīvojuši lībieši, un Ziemeļaustrumvidzemes un Latgales izlokšņu kopību. Nozīmīgi ir atzinumi par Baltijas somu valodu ietekmi uz lībisko dialektu. Publicētie „Latviešu valodas dialektu atlanta" Fonētikas un Morfoloģijas sējumi uzskatāmi ilustrē minētās J. Endzelīna atziņas.

Literatūra

Endzelīns, J. (1922a). *Lettische Grammatik*. Herausgegeben vom Lettischen Bildungsministerium. Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis.

Endzelīns, J. (1922b). *Lettisches Lesebuch*. Grammatische und metrische Vorbemerkungen, Texte und Glossar von J. Endzelin. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Endzelīns, J. (1974). Programma izlokšņu aprakstiem. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: Zinātne, 404–415. (Pirmizdevums: 1912).

Endzelīns, J. (1980a). Latviešu valoda Vidzemē. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 478–491. (Pirmizdevums: 1954).

Endzelīns, J. (1980b). Latviešu valodnieku turpmākie uzdevumi. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 104–108. (Pirmizdevums: 1933).

Endzelīns, J. (1981). Latviešu valodas skaņas un formas. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (IV sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 303–525. (Pirmizdevums: 1938).

Endzelīns, J. (1982). Baltu valodu skaņas un formas. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (IV sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 411–618. (Pirmizdevums: 1948).

Anta TRUMPA

(LU Latviešu valodas institūts)

LATVIJAS MĀJVĀRDU VIENSKAITĻA UN DAUDZSKAITĻA FORMAS NO JĀŅA ENDZELĪNA UN JURA PLĀĶA VIETVĀRDU VĀKUMIEM LĪDZ MŪSDIENĀM

Mūsdienās Latvijas mājvārdos dominē daudzskaitļa formas – izanalizējot Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāzē (LĢIA 2022) esošos viensētu nosaukumus, kas sākas ar burtu A, proti, 3954 mājvārdus jeb aptuveni 1/18 daļu no visiem 70248 datubāzē esošajiem viensētu nosaukumiem, redzams, ka mājvārdu vienskaitļa formas ir tikai 148 gadījumos jeb aptuveni 3,74 %, turpretī daudzskaitļa formas sastopamas 3806 mājvārdiem jeb 96,26 % visu Latvijas mājvārdu, kas sākas ar burtu A.

Par to, ka šāda formu vienveidība nav pastāvējusi vienmēr, liecina gan Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēka (LVVK), gan agrāko gadu vietvārdu publicējumi (piem., Endzelīns, 1922; 1925; Plāķis, 1936; 1939).

Faktam, ka ir arī tādi pagasti, kuros mājvārdi pamatā tiek lietoti vienskaitlī vienā vai visos locījumos, Jānis Endzelīns pievērsis uzmanību 1901. gadā kopā ar Kārli Mīlenbahu izdotajā darbā „Latviešu valodas izloksnes, teksti un apraksti”, norādot – kāds garīdznieks devis ziņas par Lielsalacu, kurā daudzkārt mājvārdus lokatīvā lietojot vienskaitlī, piemēram: *Es bij Meilīte* (DI I, 181). 1913. gadā „Programmā izlokšņu aprakstiem”, kas paredzēta izlokšņu vācējiem, cita starpā lūgts noskaidrot, vai māju vārdus konkrētajā izloksnē lieto vienskaitlī vai daudzskaitlī (DI II, 415).

Mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formu lietojums 20. gadsimta sākumā interesējis ne tikai valodniekus. Jau 1912. gadā presē publicēta diskusija starp mājvārdu vienskaitļa formu aizstāvjiem un

noliedzējiem, pēdējiem tās uzskatot par izlokšņu formām, kurām jāpiekāpjas literāro daudzskaitļa formu priekšā (DzV, 1911, Nr. 242; 1912, Nr. 41).

Laikā, kad J. Endzelīns izdeva savus pirmos apjomīgos Latvijas vietvārdu vākus „Latvijas vietu vārdi” I un II (Endzelīns, 1922; 1925) mājvārdu skaitļa formu unifikācija, visticamāk, bija jau diezgan izteikta. Par to liecina darba ievadā lasāmais novērojums, ka „rakstu valoda ir jau lielā mērā izskaudusi izlokšņu īpatnības” un atziņa par to, ka diemžēl ne vienmēr ir izdevies noskaidrot, kuros pagastos māju vārdus lieto vienskaitlī, kuros daudzskaitlī (Endzelīns, 1922, 4, 5).

Tomēr, balstoties tieši uz šo J. Endzelīna darbu un uz J. Plāķa darbu „Latvijas vietu vārdi un pavārdi” I un II (Plāķis, 1936; 1939), ir izveidota Latvijas mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formu karte. Tā rāda, ka līdz 20. gadsimta sākumam Latvijā mājvārdu skaitļa lietojuma ziņā pastāvēja vairāki atšķirīgi areāli: vienskaitļa areāli daļā Vidzemes un Lejaskurzemē, daudzskaitļa areāls Kurzemes austrumos un Zemgales rietumos, jaukta lietojuma areāls ar daudzskaitļa dominanti pārējā Latvijas daļā, izņemot Latgali, kur mājvārdu nebija.

Kopš J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdu” publicēšanas vienskaitļa formas mājvārdos oficiālajā lietojumā strauji izzūd, runātajā valodā tām saglabājoties vēl līdz 20. gadsimta otrajai pusei (LVVK).

Starp LĢia 2022 vietvārdu datubāzē ietvertajiem un izanalizētajiem 148 mājvārdiem vienskaitlī, kas sākas ar burtu A, 80 jeb 54 % ir no Latgales, 39 mājvārdi jeb 26 % ir fiksēti Alūksnes un Madonas novadā, atlikušie 20 % pārējā Latvijas teritorijā, tostarp pavisam nedaudzi bijušajos vienskaitļa areālos Vidzemē un Lejaskurzemē. Arī šie skaitļi apliecina to, ka pāreja uz mājvārdu daudzskaitļa formām oficiālajā lietojumā, visticamāk, notika pirms agrārreformas 20. gadsimta 20. gados, kad Latgalē tika izveidotas viensētas un tām piešķirti nosaukumi.

Literatūra

- DI – Endzelīns, J. (1971–1982). *Darbu izlase* (I–IV sēj.). Rīga: Zinātne.
DzV – *Dzīmtenes Vēstnesis: politiska un literāriska avīze*. (1907–1917). Rīga, Pleskava.

Endzelīns, J. (1922). *Latvijas vietu vārdi, I: Vidzemes vārdi*. Rīga: A. Gulbis.

Endzelīns, J. (1925). *Latvijas vietu vārdi, II: Kurzemes un Latgales vārdi*.

Rīga: A. Gulbis.

LĢia 2022 – *Vietvārdu datubāze*. (b. g.). Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra. Pieejams https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt; skatīts 22.12.2022.

LVVK – *Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēka*. Glabājas LU Latviešu valodas institūtā.

Plāķis, J. (sast.). (1936). Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, I: Kurzemes vārdi. *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija*, 4(1), 1–303.

Plāķis, J. (sast.). (1939). Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, II: Zemgales vārdi. *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija*, 5(5), 213–528.

Pēteris VANAGS

(Latvijas Universitāte, Stokholmas Universitāte)

JĀŅA ENDZELĪNA NOZĪME LATVIEŠU RAKSTU VALODAS VĒSTURES IZPĒTEI

Ievērojamākā latviešu valodnieka Jāņa Endzelīna svarīgākie darbi latviešu gramatikā, leksikogrāfijā, onomastikā lielākoties balstās dzīvās latviešu valodas un folkloras tekstu materiālos, ko viņš uzskatījis par nozīmīgāko latviešu valodas avotu. Tomēr savos darbos J. Endzelīns aplūkojis arī agrāko latviešu valodas pieminekļu valodu, kā arī izmantojis šos materiālus savos pētījumos.

Tieši vecajiem rakstiem un to autoriem viņš pievērsies tikai nedaudzos savos rakstos: „Mūsu rakstu valodas pasākumi” (1903), „Vecā Stendera latviešu gramatika un vārdnīca” (1914), „Piezīmes par 1585. gada katehismu” (1931), „Tiems come femminile anche in lettone” (1931). Vairākkārt J. Endzelīns sniedzis informāciju ar komentāriem par jaunatrastiem latviešu rakstu pieminekļiem: „Zviedru valodnieks Torbiörnsons...” (1910, par zviedru avīzē publicētu zvēresta tekstu latviešu valodā), „Heidelbergā atrasts latv. valodas vārdnīcas un gramatikas rokraksts” (1923), „Vāciski latviskas vārdnīcas manuskripts Londonā” (1928).

Vairākos rakstos un grāmatās J. Endzelīns sniedzis īsu pārskatu par latviešu rakstu, tostarp gramatiku un vārdnīcu, vēsturi: „Latvieši un viņu valoda” (1930), tas pats arī vāciski „Die Letten und ihre Sprache” (1930), „Latviešu valoda” (1935), „Latviešu valodas skaņas un formas” (1938), „Ievads baltu filoloģijā” (1945), „Lettische Grammatik” (1922), „Latviešu valodas gramatika” (1951).

Latviešu rakstu valodas pieminekļu materiāli, protams, ir izmantoti gan abos latviešu gramatikas izdevumos (1922, 1951), gan arī „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos (1923–1932, 1934–1946). Atsevišķus valodas faktus J. Endzelīns minējis vai analizējis daudzos citos darbos, piemēram, „Par latviešu prepozīcijām”

(1897), „Latyšskie predlogi” (1905–1906), „Lettische Miszellen” (1909), „Zum lettischen Präteritum” (1909), „Ievadijums valodniecībā” (1910) un citos.

Šajos rakstos konkrēti un lakoniski pieminēti, skaidroti, kā arī vērtēti dažādi rakstu pieminekļu valodas fakti – fonoloģija, gramatika, leksika. Kaut daudzi no uzskaitītajiem J. Endzelīna rakstiem publicēti pirms apmēram simt gadiem, to vērtība un aktualitāte joprojām nav zudusi.

J. Endzelīns arī aicinājis turpināt veco rakstu pētījumus un sastādīt pilnīgu latviešu valodas vārdnīcu – „Thesaurus linguae letticae”, „kur būtu savākti visi latviešu valodas vārdi ir no tautas mutes, ir no tekstiem” (1933). Šis aicinājums dzirdīgas ausis atrada 20. gadsimta beigās, kad LU MII Mākslīgā intelekta laboratorijā sāka veidot seno tekstu korpusu, kas tagad kalpo par pamatu pirmajam „tēzaura” pakāpienam – „Latviešu valodas vēsturiskajai vārdnīcai (16.–17. gs.)”, kas jau kopš 2004. gada pamazām top ar LZP, VPP un citu finansējumu LU LaVI paspārnē.

Jānis VECKRĀCIS

(Ventspils Augstskola)

LINGVISTISKĀ AINA LATVIEŠU BOTĀNIKAS MĀCĪBU GRĀMATĀS (1880.–1940. GADI): STABILĀS UN MAINĪGĀS IEZĪMES

19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos teksti, tostarp botānikas mācību grāmatas, kas nav tulkojumi vai adaptācijas no vācu vai krievu valodas, iemieso intensīvu latviešu valodas lingvistiskās pilnveides posmu. Šī laika botānikas mācību grāmatu – Jāņa Ilstera „Botānika tautas skolām un pašmācībai” (1883) un Paula Galenieka „Botānika” ar tās labotajiem un papildinātajiem izdevumiem (1924–1945) – lingvistisko datu analīze saistībā ar tajās novērotajām stabilajām un variatīvajām morfoloģiskajām, sintaktiskajām un jo īpaši leksiskajām vienībām liecina, ka teksti ilustrē latviešu valodas pakāpeniskās attīstības un stabilizācijas procesus, līdztekus daudzām iezīmēm saglabājot dinamisku mainību, pirmkārt, valodas attīstības un lietojuma vispārējā haotiskā rakstura dēļ, otrkārt, katrā attīstības posmā atšķirīgo valodas normu dēļ un, treškārt, botānikas funkcionālās specifikas dēļ, ņemot vērā, ka tā ir gan akadēmiskas, gan sadzīviskas intereses un izzināšanas joma.

Salīdzinot 1883. gada izdevumu ar P. Galenieka mācību grāmatām, novērojamas acīmredzamas pārmaiņas neitrālākas intonācijas un atieksmes virzienā. Tomēr netiešos un implicītos veidos lasītājs joprojām izjūt P. Galenieka personisko ieinteresētību un aizrautību, kas no pedagoģiskā skatpunkta sniedz papildu motivāciju skolēniem.

Sintaktiskās konstrukcijas, no kurām daļa ir novecojusi un pašlaik lietojumā varētu nonākt galvenokārt stilistiskos nolūkos, liecina, ka sintakse ir joma, kurā būtiskas pārmaiņas notika arī pēc laikposma, kad izdoti pētījuma galvenie avotteksti.

Ne visas pārmaiņas temporālā ziņā ir lineāras. Noteiktās vienībās konstatēts, ka vēlākos izdevumos notikusi aktualizācija, līdztekus saglabājoties atšķirībām no mūsdienu latviešu literārās valodas normām. Turpretī atsevišķās vienībās vēlākos izdevumos novērojamas pat neraksturīgākas konstrukcijas nekā pirmajā izdevumā (piem., nepamatots inversijas lietojums).

Bioloģijas speciālā leksika norādītajā laikposmā sāk pakāpeniski sasniegt briedumu; atsevišķu vienību lietojums meklējams ievērojami senākās publikācijās (piem., salikteņi ar *zāle* (Fischer, 1778)); vērā ņemama J. Ilstera un P. Galenieka grāmatās izmantotās leksikas daļa tiek lietota joprojām; terminoloģijā sasniegts būtisks specifiskuma līmenis (piem., *neveroņi* un *atveroņi* (tagad: *veroņi*)).

Raksturīga iezīme – bieži sniegtas sinonīmiskas vienības vai vārda skaidrojums (piem., *spilvīnas (matiņi, puchinas)*; *lapas izplatījums* jeb *plātne*; *lēvari (staras)*; *čumurā (pajumtā)* (kr. *зоимукѣ*)). Tomēr daudzu leksisko vienību lietojums atšķiras no mūsdienu latviešu literārās valodas (*augļi izrīkoti spārniem*; *augu sabiedrības uzrāda arī zināmas vienādības* [...] *apstākļos*).

Publikāciju analīze ļauj secināt, ka salikteņu darināšana latviešu valodā ir produktīvs paņēmieni. Nekonsekvents salikteņa un vārdkopas lietojums liecina par to, ka ar salikteņiem saistītajai problemātikai ir ilgstošs un visnotaļ nemainīgs, joprojām aktuāls raksturs. Reizēm, kontekstualizējot lietojumu plašākā laikposmā, novērojamas morfoloģiskās struktūras pārmaiņas (piem., *lapu sēnes* (Galenieks, 1945, 163) – *lapiņsēnes* (Ilziņa et al., 1985, 105; 1995, 106); *lapiņu sēnes* (Pupiņš & Škute, 1999, 80)). Dažkārt novērojams variatīvs vārdkopas lietojums (*mežu rozēs* vai *meža rozēs*). Savukārt salikteņu darināšanas modeli situācijā, ja vārdam ģenitīva galotnē ir patskanis vai ja ģenitīvā tiek izmantots vārds daudzskaitlī (Skujiņa, 2002, 93), apstiprina publikācijās konstatētās pārmaiņas (*miežu brālis* – *miežbrālis* un *raganu zālite* – *raganzālite*).

Galvenajos un papildu avotos lietotā speciālā leksika attiecas uz trim no pieciem Māra Baltiņa (Baltiņš, 2013) norādītajiem latviešu terminoloģijas attīstības posmiem, un analīze apliecina līdz ar to prognozējamo speciālās leksikas mainīgumu (piem., *ņierbuļi* – *ņērbuļi* (Jaņu *zāles*); *ņērbuļi* – *nērbuļi* (jaņu*zāles*) – *birzталu nārбуļи* (jaņu*zāles*) (Galenieks, 1950) – *zīlgalvītes* jeb *nērбуļи* (Senkeviča, 1983) – *nārбуļи*, *zīlgalvītes*, *kuodeilas* (Grāvītis, 1985)).

Specifiska latviešu valodas attīstības iezīme ir dažāda tempa, kādā noteiktus jaunus vārdus pieņem valodas lietotāji, tostarp nozares pārstāvji.

Vairākas leksikas vienības no mūsdienu skatpunkta ir novecojušas tādā mērā, ka lielākā daļa latviešu to savā ikdienas runā neizmantotu vai pat nespētu noteikt nozīmi.

Gan botānikas mācību grāmatās, gan jebkurā citā izdevumā, kura primāra vai sekundāra funkcija ir datu apkopošana, ieteicams iekļaut alfabētisko rādītāju. Tā nav ne J. Ilstera, ne P. Galenieka grāmatās, tā apgrūtinot iespēju konstatēt, piemēram, visus speciālās leksikas lietojuma gadījumus tekstā.

Mūsdienās novērojams, ka par botāniku kā valodas darbības jomu arvien vairāk interesējas gan botāniķi, gan valodnieki, tomēr izsmeltoji dati par visas botānikā izmantotās specializētās leksikas attīstību joprojām ir nākotnes uzdevums. Tas attiecas arī uz līdzīgiem mūsdienu botānikas mācību grāmatu tekstu lingvistiskiem pētījumiem.

Literatūra

Baltiņš, M. (2013). Terminrades process un principi. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 414–433.

Fischer, J. B. (1778). *Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. Leipzig: Breitkopf.

Galenieks, P. (1924). *Botanika*. Rīga: Lauksaimniecības depart. izd.

Galenieks, P. (1925). *Botānika* (2. izd.). Rīga: Lauksaimniecības pārv. izd.

Galenieks, P. (1929). *Botanika* (3. izd.). Rīga: Lauksaimniecības pārvaldes izd.

Galenieks, P. (1945). *Botanika* (5. izd.). Rīga: VAPP Zinātnisko rakstu apg.

Galenieks, P. (1950). *Botaniskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Grāvītis, V. (1985). Kad atnāca siena laiks. *Literatūra un Māksla*, 25, 16.

Ilsters, J. (1883). *Botanika tautas skolām un pašmācībai*. Rīga: Pūcišu Ģederta un biedra apgādībā.

Ilziņa, A., Krūmiņa, A., Liepa, I., Mauriņš, A., Sloka, N., Tima, Č., Vīksne, Z., & Vimba, E. (1985). *Bioloģijas rokasgrāmata* (1. izd.). Rīga: Zvaigzne.

Ilziņa, A., Krūmiņa, A., Liepa, I., Mauriņš, A., Sloka, N., Tima, Č., Viksne, Z., & Vimba, E. (1995). *Bioloģijas rokasgrāmata* (3. izd. ar labojumiem). Rīga: Zvaigzne.

Pupiņš, M., & Škute, A. (1999). *Bioloģijas terminu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Senkeviča, B. (1983). Nav vairs tālu Jāņu diena. *Montreālas Latviešu Biedrības Ziņotājs*, 6, 2.

Skujiņa, V. (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi* (2. labotais un papild. izd.). Rīga: LVI.

Rasuolė VLADARSKIENĖ

(Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus Gedimino technikos universitetas)

JONAS JABLONSKIS IR LIETUVIŲ KALBOS RAŠYBOS NORMINIMAS

Dabartinė lietuvių kalbos rašyba nusistovėjo tik 20 a. – 1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. 19 a. pabaigoje periodinių ir kitokių leidinių rašyba gerokai įvairavo, tai priklausė ne tik nuo leidinių autorių ar redaktorių, bet ir nuo spaustuvinių, kurie nepasirūpindavo reikiama spaudmenimis. Vienas iš pirmųjų mėginimų vienodinti lietuvių kalbos rašybą buvo „Varpo“ žurnalo redaktoriaus Vinco Kudirkos parengti „Statrašos ramsčiai“ (1890 m.). Šis litografinis leidinys laikomas pirmuoju lietuvių kalbos rašybos taisyklių rinkiniu. „Varpo“ žurnale Jonas Jablonskis (1893 m.) pradėjo diskusiją dėl lietuvių kalbos rašybos, kritikavo Jono Basanavičiaus pasirinktą rašybą, stengėsi pagrįsti, kad lietuvių kalboje reikalingi skirtingi rašmenys ilgiesiems ir trumpiesiems balsiams žymėti (ilgajam balsiui *u* siūlė vartoti raidę *u*), kad dvibalsius reikia žymėti digrafais, kad būtina skirti *é* ir *e* ir pan.

Reikšmingas leidinys bendrinės lietuvių kalbos norminimo istorijoje yra Petro Kriaušaičio (J. Jablonskio) „Lietuviškos kalbos gramatika“ (1901 m.), kurioje pirmą kartą pateikta ir visa dabartinė lietuvių kalbos abėcėlė. Rašybos skyriaus šiame leidinyje nėra, tačiau rašoma, kad „šios gramatikos autorius nenori daryti rašyboje didelių permainų ir norėtų, kad rašyboje būtų kuo daugiau vienodumo ir nuoseklumo“ (Kriaušaitis, 1901).

J. Jablonskis spaudoje nemažai rašė rašybos klausimais, diskutavo su kitokią rašybą teikiančiais rašytojais, įrodinėjo jų siūlymų nepagrįstumą. Publikacijos šia tema sudėtos į jo „Raštų“ IV tomą (1934 m.), redaguotą Juozo Balčikonio. Šalia straipsnių, šiame raštų tome yra ir du „Mūsų rašybos“ leidimai. Pirmąjį J. Jablonskis išleido Voroneže 1917 m., o po Pirmojo pasaulinio karo grįžęs į Lietuvą rado

čia leidžiamus vadovėlius šiek tiek kitokia rašyba ir pagal jos taisykles pertvarkė savąjį leidinį, taip dar kartą patvirtindamas savo siekį, kad rašyba būtų kuo vienodesnė.

Lietuvių kalbos rašyba daugmaž nusistovėjo 1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, nors kurį laiką dar gyvavo dvi rašybos – jablonskinė ir būginė (Kazimiero Būgos siūlomą rašybą palaikė ir Janis Endzelynas). Siekiant sunorminti rašybą Kauno universitete buvo sudaryta speciali rašybos komisija, į ją įėjo ir J. Jablonskis, bet komisija iširo, nieko reikšminga nenuveikusi. Rašybos normų įsitvirtinimui didelę įtaką padarė J. Jablonskio knyga „Lietuvių kalbos gramatika“ (1919 m., papildytas leidimas 1922 m.) ir jos pagrindu išleistas vidurinių mokyklų pirmosioms klasėms skirtas „Lietuvių kalbos vadovėlis“ (1925 m.). Nors pats J. Jablonskis dar dėl kai kurių savo siūlomų rašybos normų ir abejojo, tačiau viešojoje vartosenoje (kanceliariniuose raštuose, periodikoje, taip pat ir mokykloje) įsitvirtino jo 1922 m. gramatikoje nustatyta rašyba. Šiame leidinyje nustatytų pagrindinių lietuvių kalbos rašybos principų laikomasi iki šiol.